

MED SMRTJO NA KROŽNIKU IN JEČARSKO LJUBEZNIJO ALI O PTIČJEM LOVU V BRDIH

Inja Smerdel

29

IZVLEČEK

V razpravi *Med smrtjo na krožniku in ječarsko ljubeznijo ali o ptičjem lovu v Brdih*, ki jo začenja z omembo dveh bistvenih, iz naslova razberljivih namenov, zavoljo katerih so nastavljali pticam (hrane in držanja pernatih pevcev v kletkah), in konča z razčlenitvijo njune stvarnosti, avtorica določa osnovne pojme in označuje glavne značilnosti ptičjega lova na Slovenskem, se sooča z nekaterimi pogledi in niza spoznanja o briških ptičarjih, pticah in pasteh (pričevalna povečini za prvo polovico 20. stoletja). V središču razpravljanja so odnosi med človekom in pticami pevkami in njihova pričevalnost.

ABSTRACT

The study *Between death on a plate and a warden's love (on bird-catching in the Brda region)* starts by mentioning the two basic purposes of catching-birds referred to in the title - to eat them or to keep the feathered singers in cages. It ends with an analysis of the reality of both. In the body of the text the author defines the basic concepts of bird-catching in Slovenia and points out its main characteristics. She then tackles some views on the phenomenon and lists her findings on the bird-catchers of the Brda area, the birds and traps (referring mostly to the first half of the 20th century). The principal theme of the study are the relations between man and songbirds and what we can learn from them.

UVODNA BESEDA IN POGLED NA PTIČJO MOTIVIKO V NEKATERIH SESTAVINAH BRIŠKE KULTURNE DEDIŠČINE

V avgustu leta 1992 sem na ulici pred vstopnim mestom na "ornitološko" razstavo ptičev v kletkah v Gradišču ob Soči (Gradisca d'Isonzo) dobila v roke list papirja, kakršne so vsem mimoidočim delili člani italijanske zveze za zaščito ptic. Na njem sem v prvem stavku prebrala tisto, kar se mi je izluščilo med raziskovanjem ptičjega lova kot bistveno (dva osnovna namena: hrana in držanje pernatih pevcev v kletkah), zavoljo česar so nastavljali pticam: "Ad alcuni gli uccelli piacciono in gabbia, ad altri con la polenta" ali - nekaterim so ptiči všeč v kletki, drugim s polento. Ljubljani v kletkah in morjeni za zalogaj hrane so ptiči z ljudmi v dveh dražljivo protislovnih in vendar dinamično življenja ustvarjajočih odnosih (Eros-Tanatos). Oba sta hkrati posledici ptičjega lova in skrita že v nagibu zanj. Od tod naslov tega pisanja.

Prav Brda so zapeljivo primerna pokrajina za začetek premišljanj o pticah pevkah in o ljudeh. V briški mehkobi, že dolgo vonjajoči po trti in po sadnem

drevju, je bil ptički ščebet vedno vtan v pregrinjalo vsakdanjih znanih glasov in pogosto vpet v druge sestavine briškega življenja in kulture.

Iz svoje stvarne navzočnosti, ki je človeku tako blizu, da jih je lahko opazoval, so se ptice vsega sveta, v vseh dobah in pogostejše kot druge živali preseljevale na zanje sicer nevsakdanja mesta: v podobe in v besede, ki jih je ustvarjal človek (prežet s svojim vedenjem in videnjem). Te so bile večkrat simbolne, se pravi, da so mu ptice v njih služile kot liki za sporočanje raznih idej: modrosti, ljubezni, svobode in drugih. Včasih pa so prišle ptice na stvarnejše podobe in v pripovedi o tisti resničnosti, v kateri so bile enkrat preganjani poljski škodljivci, drugikrat pojoče jetnice in, ne prav poredko, okusni uplenjeni kosi hrane.

30

Briška kulturna dediščina je polna vsega ptičjega. V njej so tako vidni oleseneli, bolj ali manj stilizirani ptički na intarziranih, bali namenjenih kmečkih skrinjah. Te so bile na Slovenskem v 18. in 19. stoletju poleg na Goriškem razširjene še na Vipavskem, v vzhodni Beli krajini in na osrednjem Dolenjskem.¹ Ptički, ki so bili ob cvetličnih šopkih ali vejicah v vazah, geometrijskih ornamentih in podobnem priljubljen motiv na njih, so (sodeč po znanih ohranjenih in po le narisanih² skrinjah) najštevilnejši ravno na tistih z Goriškega, iz Brd. Po njih posedajo povečini v paru, tudi kot simbolni glasniki zakonske ljubezni.

V slovstvu ne moremo mimo pesmi goriških in briških poetov, ljudi s "ptičjim" poslanstvom. V pesmih "goriškega slavčka" Gregorčiča in briškega "lujerča" Zorzuta (kot so ga klicali domači z narečnim imenom za čizka)³ so ptice neredek gost. Nastopajo v skoraj univerzalnih pomenskih dvojicah: slavčeva pesem - ljubezen, kukavica - pomlad, kot pesnikove tihe sogovornice in kot posrednice človekovih prošelj bogu.⁴ O nekdanji resničnosti pa nehoti priča Gregorčičeva pesem Ujetega ptiča tožba, napisana sicer kot ena sama metafora poetove nesvobode. "Zdaj ozka kletka me zaklepa, ko ujel sem se v nesrečno past... Oko siroti oslepljeni..." so v pesniško pripoved zavita stvarna dejstva o lovljenju ptičev v pasti, o držanju pernatih pevcev v kletkah in o oslepljanju ptičev, da bi dlje in lepše peli.⁵

Človekov najbližji stik z naravo nedvomno pomenijo vrtovi, obdajajoči njegova bivališča, in ptice v njih. Tako okolje je bilo še eni pesniški osebnosti, briški poetinji Dori Obljubkovi (Zorzutovi sodobnici), zelo blizu. V njem so bile "rože in ptički edina moja tolažba"⁶. Iz svoje intimne, v kateri je slavila: "O bog,

¹ G. Makarovič, Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana 1981, str. 162-166.

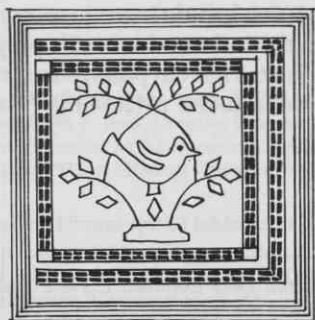
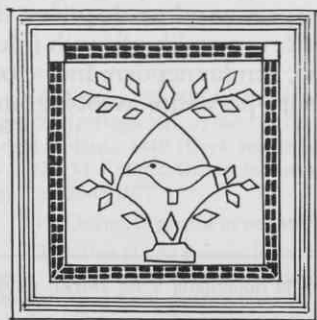
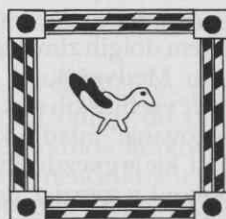
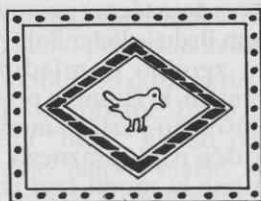
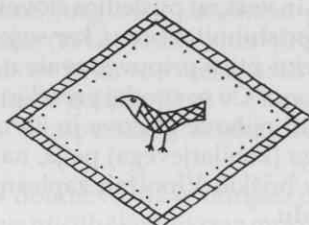
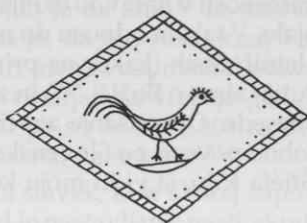
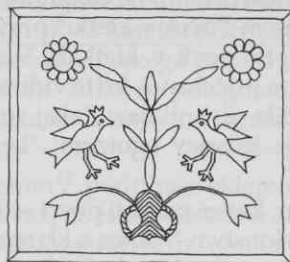
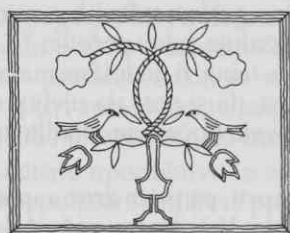
² Risbe (s Terena 10, Brda, 1953) iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

³ M. Stanonik, tipkopis razprave Goriška Brda in umetnost besed, str. 10.

⁴ Izbrane pesmi Simona Gregorčiča, Ljubljana 1946 (Zaostali ptič, Ti veselo poj, Narave svatba) in L. Zoržut, Ptička briegarca, Nova Gorica 1974.

⁵ O tem v: F. Erjavec, Domače in tuje živali v podobah, II. del, Ptice, I. snopič, Celovec 1870, str. 78 in v terenskih zapiskih iz okolice Šentvida pri Stični iz leta 1950 (J. Bezić, Teren 5, zv. 40). Cit.: "U starih časih so ptičarji ptičke oslepili, usake vrste ptičke. Jaz sem enga poznala. (Pripovedovalka je bila leta 1950 stara 72 let.) Oslepili so jih, jih učili peti in potem prodajali." Podobno je tudi ustno izročilo iz Brdom bližnje Prvačine, zapisano leta 1991 (za čas med obema vojnama): "Ta pravi tičarji so oslepili ujetega tiča, da je pel in klical." (Terenski zapis Katje Kogej o ptičjem lovu v Prvačini, 1992, iz arhiva Goriškega muzeja.)

⁶ M. Stanonik, Tipkopis razprave Goriška Brda in umetnost besed, str. 32.

Risbe ptičev, detajli z briških intarziranih skrinj iz Medane, Orehovlje, Brega pri Šmartnem, Kozane, Brezovika in Šmartnega, narisane leta 1953. (Risbe s Terena 10, Brda, iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani) ♦ Drawings of birds, details from mosaic wood work on chests from Medana, Orehovlje, Breg near Šmartno, Kozana, Brezovik and Šmartno, made in 1953. (Drawings from Field Area 10, Brda, 1953, archives of the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana) ♦ Disegni di uccelli, dettagli delle cassapanche intagliate di Medana, Orehovlje, Breg presso S.Martino del Collio (Šmartno), Kozana, Brezovik e S. Martino del Collio (Šmartno). (Disegno eseguiti sul campo: Teren 10., Collio, 1953, archivio del Museo etnografico sloveno)

kako modro si ravnal, ko pticam si življenje dal. Saj lepše je živalice ni, kot so drobni ptički pisani,"⁷ je Obljubkova včasih posegla tudi v širše družbeno okolje. Njena pesem *Ptiček v kletki*⁸ prav nič metaforično priča o v Brdih razširjenem držanju ptic pevk v kletkah. V njej pesnica obžaluje tako početje: "Kako te pomilujem ptiček moj, ko te vidim v kletki, trpim s teboj, ti nedolžna mala stvar, zla naredila nisi nikdar. Zakaj so vzeli ti prostost, da si postala ujeti gost." In pojasnjuje ječarjev egoizem: "Lepoto tvojo človek občuduje, sladko pesem obožuje."

O tem, kateri pernatí pevci so bili po večini zaprti, pa priča zrno zapisanega ustnega slovstva: "Nanca s klanca, gardelina uzala. V čajbo fcu rožast dala. A, ki ko žvižgat pa ni znala."⁹ V ustnem slovstvu nasploh je vse ptičje precej bolj stvarno in večkrat posledica človekove trdne vraščedenosti v naravno okolje, ko je še znal prisluhniti vsemu, kar se je v njem dogajalo. V takem odnosu do narave so človeku ptice pripovedovale o vremenu, o letnih časih (kakor na primer v pregovoru: "Če se zgodaj preselijo ptiči, hudo čutijo zimo o Božiči."¹⁰) in znal je oponašati njihove glasove in jih celo preleti v besede. Oponašanje značilnega vuginega (kobilarjevega) petja, na primer, podobno povsod po Slovenskem¹¹, je bilo v briških Vipolžah zapisano takole¹²: "Štiéfa Kilu, si vidu móju kobilu; vidu, vidu...".

Največ resničnosti pa odsevajo pripovedi o ptičih in o ptičarjih, ohranjene večinoma iz Gornjih Brd, kjer so si jih vaščani (tako udomačene) pripovedovali med minevanjem dolgih zimskih večerov. Na Golem Brdu je Peter Bajt 1957. leta povedal Pavlu Medveščku¹³ kratko, duhovito zgodbo O mladih kosih, pričevalno v več vsebinskih sestavinah. Govori o fantiču, ki župniku pri spovedi prizna "nadlegovanje" mladih kosov v gnezdu. Dušnemu pastirju mora potem grešnik zaupati, kje je gnezdo, in ko ga sam v drugo išče, najde praznega. Zgodba se čez leta ponovi v zvezi z dekletom, katerega ime bi moral fant izdati pri spovedi, vendar se ob spominu na izginule kose župniku upre.

Prvo vsebinsko sestavino bi lahko poimenovali: otroci, preganjalci ptičev, drugo občutek krivde in tretjo, pogosto značilno prav za odnos do ptičev, dvojna morala razsodnikov. O otrocih preganjalcih ptičev, o malih ptičarjih (plenilcih gnezd in nastavljavcih pasti) sicer fragmentarno, vendar neposredno, sporočajo tako zapisana ustna pričevanja¹⁴ kot različni viri, po večini avtobiografsko in

⁷ *Pesmi Dore Obljubek*, I, 1983. Pesem *Pticam*, ki je objavljena v tej zbirki, navajam po avtoričinem rokopisnem originalu.

⁸ Pesem hrani avtorica v svojem rokopisnem gradivu.

⁹ Zapisano je bilo v Žarščini, leta 1950. V: P. Medvešček, *Na rdečem oblaku vinograd rase*, Ljubljana 1990, str.65.

¹⁰ I. Šašel, *Živali v slovenskih pregovorih in rekih*, Novo mesto 1932, str.34.

¹¹ K. Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*, Zv. IV., Ljubljana 1908, str.454,455.

¹² M. Ložar, *Zapiski s Terena* 10, Brda (1953), št. zv. 14.

¹³ P. Medvešček, *Ptičji lov v severnih (Gornjih) Brdih*, tipkopis, str.6.

¹⁴ Terenski zapiski ekip Etnografskega muzeja iz 50-ih in 60-ih let 20. stoletja, pričevalni povečini za čas med obema vojnama in tu in tam za konec 19. stoletja.

spominsko slovstvo¹⁵, za skoraj vse slovensko ozemlje v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja. Povedno jih zaobjema stavek Hinka Dolenca¹⁶: "Od mladih nog sem bil na deželi ter kakor vsak otrok na kmetih ptiče zalezoval in lovil..." In prej kot preidemo k občutku krivde zaradi takega početja, nas mora zmotiti vprašanje, zakaj so otroci to sploh delali. Zakaj so poleg nedvomnega mika odkrivanja oblik življenja v naravi te oblike, živa bitja, tudi uničevali ali jih ugrabljali njihovemu naravnemu okolju?

Različne upodobitve iz evropskega prostora¹⁷ podpirajo sklepanje, da so ptiče kot poljske škodljivce povsod preganjali vsaj do zadnje četrtine 18. stoletja, do prevlade (po 1780) fiziokratske miselnosti (izvirajoče iz nauka o naravi, ustvarjalki vrednosti) v agrarnem gospodarstvu; odtlej poljedelstvo ni več temeljilo le na žitih¹⁸ in naravoslovci so začeli razglašati koristnost ptičev.¹⁹ Znano je, da je pruski kralj Friderik II. Veliki (1712 -1786), sicer prosvetljen vladar, menda zapovedal pokončevanje vrabcev in za to v nekaj letih izplačal (po 6 vinarjev na vrabčjo glavo) "tisoče in tisoče goldinarjev".²⁰ Slovenskemu kmetu pa so še leta 1803 za delo v mesecu "kosapersku", oktobru, svetovali: "Otrozi naj tizhe love."²¹

Ta stavek, ki je skoraj zapoved, dopušča domnevo, da je otroško plenjenje gnezd in nastavljanje pasti, skratka preganjanje ptičjih škodljivcev, morda sodilo kar v ustaljeno delitev dela na kmetiji. Otroci, ki so nedvomno imeli več prostega časa kot drugi člani kmečkih družin, so se temu, časovno ne nezahtevnemu početju, lahko posvečali in bili zraven še koristni.

S spremembo odnosa do ptic, ki so iz poljskih škodljivcev postale polju in sadovnjaku koristne živali, se je spremenil tudi odnos do prej zaželenega otroškega "dela". To so prepovedali. Takšen odnos lahko razberemo iz zakonodaje, najprej blažje, kasneje pa (kot kaže neučinkovite) z napovedmi strožjih sankcij. Ko je ilirski gubernij leta 1838 obnovil prepoved,²² "ktera je bila že leta 1787 potrebna spoznana...", da se ptiči, posebno tisti, kateri se štejejo v vrsto pevajočih ptičkov in se od gosenic in drugega mrčesa živijo, ne smejo loviti vsak

¹⁵ F. Erjavec, Na stricovem domu, Slovenski glasnik, Celovec 1860; T. Tonejevič, Šojnica, Angelček (priloga Vrtcu) šte. 4, IV. tečaj, Ljubljana 1896; F. Bevk, Otroška leta, Avtobiografske črtice, Ljubljana 1949 (Bevk roj. 1890); T. Podvrečar, Spomini na kamnogoriške ptičarje, Lovec XIV / 1927; M. Kranjec, Grlice, Izbrano delo II, Ljubljana 1973 in Mladost v močvirju (Venci ptičjih nog), Ljubljana 1977.

¹⁶ H. Dolenc, O gozdu in nekaterih njegovih ljudeh, Izbrani spisi, Ljubljana 1921, str.47.

¹⁷ Značilna sta na primer lesoreza Ländliche Arbeiten: Pflügen, Eggen...Verscheuchen von Vögeln (Vergil. Strassburg, Grüninger, 1502) in Ein Sämann (Augsburg, S. Ottmar, 1517), reproducirana v: A. Bartels, Der Bauer in der deutschen Vergangenheit, Monographien zur deutschen Kulturgeschichte, VI, Leipzig 1900.

¹⁸ I. Smerdel, Prelomna in druga bistvena gospodarska dogajanja v zgodovini agrarnih panog v 19. stoletju na Slovenskem, Slovenski etnograf XXXIII-XXXIV / 1988-1990, Ljubljana 1991, str.25,26.

¹⁹ F. Erjavec (v navedenem delu, str.19) pač sto let za tem o njihovi koristnosti poučuje z navajanjem ugotovitev naravoslovca Bradleyja, do katerih je prišel slednji z opazovanjem vrabčjih staršev: "Vsako uro je prinesel do 40 vsakoršnih gosenic, tedaj v dvanajstih urah 480, v enem tednu pa 3360."

²⁰ F. Erjavec, navedeno delo, str.19.

²¹ Mala pratika sa leto 1803, (V. Vodnik).

²² J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba, Celje 1928, str.502.

čas in jim jajčka iz gnezd ne poberati,"²³ so okrajnim gosposkam, duhovnikom, učiteljem in županom naročili, naj bi mladini (zaenkrat še) razložili pomen in umestnost te prepovedi.²⁴ Leta 1867 v Gorici ponovno natisnjeno oznanilo uredbe o omejevanju ptičjega lova, ki jo je županstvo prvič izdalo 1854., je kršilec že grozilo s kaznijo in najstrože je bilo prepovedano "jemati jajca in zarod iz gnezd, kakor tudi uničevati in odnašati gnezda sama".²⁵ Leta 1925 objavljeni odlok Kr. komisije za upravo Furlanske pokrajine pa je oznanil, da so "podvrženi kazni... 2000 L vsi oni, ki bi pobirali jajčka in izvaljene ptice iz gnezd. Namesto nedoraslih otrok bodo kaznovani njihovi starši oziroma varuhi."²⁶

34

S prepovedmi in z grožnjami s sankcijami je spremenjeni odnos do ptic spremljal naraščajoč občutek krivde. Pojavljal se je že ob sami misli²⁷ na ptice in njihova gnezda, kaj šele ob storjenem grehu. Pred njim so otroke svarili tako ustno kot s pisanjem moralističnih zgodb. Značilen zgled je Tonejevičeva Šojnica iz leta 1896, v kateri župnik opozarja fantiča: "Ne muči živalij! Li ne veš, kaj velewa peta božja zapoved?"²⁸ In še Bevk ima podoben vsebinski naboj, ko se iz svojega zakojškega otroštva spominja, da nikoli ni razdiral ptičjih gnezd. "Oče in mati, ded in babica so mi to ostro prepovedovali."²⁹ In mu obljubljali kazen, če bi to delal.

Pot v ozadje briške zgodbe O mladih kosih nas je, čeprav neizogibna, malce oddaljila od Brd samih. Vanja se vračam z resničnostjo iz briške štorije Kako so tiči Lajngofca pokončali, zapisane v Brezoviku leta 1957.³⁰ Njen prvi odstavek navajam v celoti, saj se stvarni podatki v njem kar nizajo.

"Vsi Lajngofci so bili tičarji od nimar. Tiče so zalezovali in lovili, kadar jim je delo na kmetiji dopuščalo. A ko je nastopila zima, se je tičarija šele začela. Nastavljali so najrazličnejše skopce in beščade. Tako da so takrat na borjaču visele cele rešte mrtvih tičev. Iz raznih čajb pa je bilo slišati neusmiljeno čivkanje. Ta čas so Lajngofci pojedli dosti tičjega mesa, na najrazličnejše načine. Veliko mrtvih tičev pa so še isti večer po ulovu odnesli enemu Furlanu, ki je bil njihov glavni kupec. Drugačno usodo pa so doživeli tisti tiči, pevci, ki so bili iskani na trgu. Te so imeli začasno v velikih čajbah, šele par dni prej ko so jih odpeljali na trg Štirih vetrov, so jih dali v posamezne manjše čajbe iz šibja."

V drugem delu pripovedi nastopi popoln vsebinski preobrat. Najstarejšega Lajngofca, hišnega poglavarja, doleti kazen za nezmerno početje, ki ga ni moglo

²³ *Pratika*, Stoletna pratika devetnajstega stoletja od 1801 - 1901, Ljubljana 1880, str.208.

²⁴ J. Mal, navedeno delo, str.502. Na svoj prosvetljevalen način so temu v prid delovale tudi Novice, ki so se od začetkov svojega izhajanja "večkrat hvalevredno potegovale za odpravo tičjega lova - z jasnimi dokazi, da nedolžni ptički, ti najprirednej zatiravci požrešnih gosenc, so največji dobrotniki vrtov, polj in sadnih dreves." In opominjale so "posebno šolsko mladino dotične prepovedi". Iz: *Živili ptiči! Gagnili njih loviči!*, Novice XXI, Ljubljana 1863, str.279.

²⁵ Archivio di stato, Gorica, *Norme sull' uccellazione, Notificazione (1867)*, Fondo Archivio Comune di Gorizia, Busta 326, Fasc. 680, N. 1466.

²⁶ *Ne stikajte po ptičjih gnezdih*, Gospodarski list, Leto IV, štev.4, Gorica 1925, str.73.

²⁷ Fanta iz Spominov na kamnogoriške ptičarje (T. Podvrecar, Lovce XIV / 1927, str.17) med pripravami na ptičji lov ponoči tlačiti mora, v kateri ga zaradi prepovedanega početja ne pustijo k birmi.

²⁸ T. Tonejevič, Šojnica, Angelček (priloga Vrtcu) štev.4, IV. tečaj, Ljubljana 1896, str.56.

²⁹ F. Bevk, Sinica, Otroška leta, Avtobiografske črtice, Ljubljana 1949, str.52.

³⁰ P. Medvešek, Na rdečem oblaku vinograd rase, Pravce n štorje od Matajurja do Korade, Ljubljana 1990, str.112,113.

nič ustaviti, saj "kaj kdo misli o njihovi tičarji, jim ni bilo mar". Tako si ptiči vzamejo pravico razsodnikov in raztrgajo starega. Na koncu pa, podobno kot v znanem motivu Lovčevega pogreba, na velikem dobu praznujejo Lajngofčevo smrt.

Po svoje vendarle tudi ta, drugi del pripovedi priča o resničnosti. Univerzalen je motiv narave, ki se človeku zaradi njegovega nezmernege početja na koncu maščuje. Hkrati pa dejstvo, da je štorija s takšnim svarilnim koncem sploh nastala, priča o nekdanjem obsegu ptičjega lova v Brdih.

PTIČJI LOV: POJMI, TIPOLOGIJA, POGLEDI

Pred pisanjem o briških ptičarjih, o njihovih načinih lova in o namenih, zavoljo katerih so nastavljali pticam, je treba pojasniti in doreči nekatere pojme, tipologijo in soočiti nekatere poglede. V splošnejšem slovenskem etnološkem slovstvu so ptičji lov omenjali bolj redkobesedno, kot poglavje ljudskega lova (oziroma lova, prepuščenega povečini nižjim socialnim plastem prebivalstva), ponavadi ob znamenitejšem poljšem lovu. Pisanje o njem je povečini omejeno na navajanje nekaterih načinov in pomožnih sredstev ptičjega lova (Ložar, Baš)³¹ in na omenjanje posamičnih zgodovinsko in krajevno določenih podatkov, pač na podlagi nekaterih splošno znanih in večkrat podobno interpretiranih virov (Valvasor, Steinberg, Hacquet, Vrhovnik ...). Nekaj več lahko preberemo o tej znani in neznani gospodarsko kulturni sestavini v lokalno zamejenih delih, kakršna so na primer: Mrkunova Etnografija velikolaškega okraja (1943), Novakova Ljudska prehrana v Prekmurju (1947), Marije Jagodic Narodopisna podoba Mengša in okolice (1958), Šuštaršičev Ljudski lov v Ziljski dolini (1953) in Kuharjev Odmirajoči stari svet vasi (1972). V njih pomeni "več" (poleg središčnih opisov načinov, pomožnih sredstev in tehnik ptičjega lova) še navajanje vrst ptic, ki so jih lovili, namenov lova, ponekod tudi trgovanja s ptiči in generacijske sestave ljudi, ki so se ukvarjali s ptičjim lovom. Izjemna v slovenskem oziroma tudi za nas pričevalnem etnološkem slovstvu pa je edina monografija o ptičjem lovu - Lov na brinjevke v Porabju in v Örségu izpod peresa Avgusta Pavla.³² Napisana v madžarskem jeziku, z natančnimi opisi tehnike lova v porabskem narečju, je bila kljub svoji izčrpnosti in primerjalni vrednosti skoraj povsem neuporabljena.³³ Poleg omenjenih opisov so v njej natanko obdelani nameni ptičjega lova, trgovanje z brinjevkami, zakonodaja, prenašanje ptičarskih znanj, nepisana pravila in šege ptičarjev. Pavel je ugotavljal tudi socialni izvor ptičarjev in je lov na brinjevke označil kot "ljudski poklic"(!).

S Pavlove mikroravni se vrnimo k še enemu splošnejšemu besedilu, k poglavju (iz Kmečkega gospodarstva) Lov na ptice³⁴, ki je med podobnimi

³¹ R. Ložar, Lov in ribolov, Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, str.110,111; A. Baš, Lov in ribolov, Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str.63,64.

³² Á. Pávl, Rigászás a Vendvidéken és az Örségben (Lov na brinjevke v Porabju in v Örségu), Néprajzi múzeum Ertésítője XXXIV, Budapest 1942. (Prevod K. Hörnek, tipkopis)

³³ Nekaj pri Á. Pávl zapisanih podatkov je povzel V. Novak v poglavju Lov in ribolov v svojem delu Ljudska prehrana v Prekmurju (Ljubljana 1947). Sama se na tem mestu zahvaljujem etnologinji Katarini Hörnek, ki mi je s prevodom Pávlavega Lova na brinjevke omogočila njegovo branje.

³⁴ M. Makarovič, Kmečko gospodarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1978, str.225-227. In še pred tem, enako besedilo: Lov na ptice, Kmečki glas, štev.48, 1971.

Obris Slovenije z lokacijami, iz katerih so podatki, uporabljeni za obe preglednici:

- 1 - vrst ptictev in bistvenih namenov, zavoljo katerih so jim nastavljali,
2 - tipov pasti

Sketch of Slovenia with the locations of the sources of information used for both tables:

- 1 - sorts of birds and main purposes of catching them,
2 - types of traps

La Slovenia con indicati i luoghi da cui provengono i dati usati per le due tabelle:

- 1 - tipo di uccelli e motivi principali per la loro cattura,
2 - tipi di trappole

morda najbolj izčrpno. V njem Marija Makarovič sicer ponovno niza nekatere, tedaj novejšje podatke³⁵ o načinih, sredstvih in tehnikah ptičjega lova po posameznih slovenskih pokrajinah, vendar vse znano prvič poveže v nekakšno definicijo: "Lov na ptice, kakršnega so poznali na Slovenskem - danes je ohranjen le še tu in tam - je bil dveh vrst: lov na vodne ptice in lov na kopne ptice. Lova na vodne ptice so se udeleževali samo odrasli moški in je bil namenjen prehranjevanju, ptice pevke pa so lovili odrasli in otroci, deloma za dopolnilo hrani, deloma za prodajo." To, uvodno splošno ugotovitev dopolnjuje še z dvema stavkoma: "Ptice, večinoma pevke, so povsod na Slovenskem lovili z zasledovanjem, na limanice, v zanke in pasti." in "Lov na limanice je bil na Slovenskem splošno znan."³⁶

³⁵ Teje lahko črpala povečini iz gradiva, ki so ga zbrale terenske ekipe Etnografskega muzeja med leti 1948 in 1962, iz svoje krajevne monografije o Mengšu (M. Jagodic, Narodopisna podoba Mengša in okolice, Mengeš 1958) in iz Šuštersičevega članka Ljudski lov v Ziljski dolini (Lovec XXXVI/1953, šte. 7.).

³⁶ M. Makarovič, Kmečko gospodarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1978, str. 225.

Na začetku vsakršne definicije o lovu, o tem spletu posebnih odnosov med človekom in živaljo, je vedno neka točno določena žival. Od nje je odvisno, ali se je bo človek bal, ali se bo branil pred njo in jo odganjal; ali jo bo lovil, se z njo hranil in uporabljal njeno kožo ali druge dele njenega telesa; ali bo lahko s tistim, kar je uplenil, tudi trgoval; kakšni bodo načini, pomožna sredstva in tehnike lova nanjo; kakšno bo moralo biti njegovo ekološko znanje in celo to, ali jo bo v določenem zgodovinskem obdobju zaradi svojega socialnega statusa in zaradi pisanih ali nepisanih pravil sploh smel loviti.

Na začetku definicije o ptičjem lovu so nedvomno ptice. Le katere? Ko Makarovičeva označuje (kmečki) lov na ptice, ga ustrezno loči (podobno kot pred njo že Ložar³⁷) na lov na vodne ptice in lov na kopne ptice. O slednjem (o katerem razpravljamo in ki pomeni svojevrstno vejo gospodarske kulture) piše dalje kot o lovu na "ptice, večinoma pevke". Razčlenitev skopega slovstva, tiskanih virov, pričevalnih povečini za drugo polovico 19. in prvo polovico 20. stoletja, in rokopisnih virov (terenskih zapisov članov ekip Slovenskega etnografskega muzeja in nekaterih drugih zapisovalcev), pričevalnih večinoma za prvo polovico 20. in le deloma za drugo polovico 19. stoletja,³⁸ je potrdila točnost takega zapisa (gl. priložene preglednice), ki pa ga moramo vendarle bolj doreči. Na Slovenskem so se, vsaj v času od srede 19. do srede 20. stoletja (o katerem je največ posredno in neposredno sporočenih podatkov), tako nekateri vaški (le moški, od fantičev do mož) kot nekateri mestni prebivalci (povečini pripadniki delavskih in obrtniških slojev)³⁹ in (kot fragmentarno sporočajo nekateri starejši viri) tu in tam tudi pripadniki plemstva,⁴⁰ ukvarjali z lovom na

³⁷ R. Ložar je ljudski lov ločil v dve glavni vrsti: 1. lov na gozdno divjačino in 2. lov na vodno divjačino in potem, pri pticah, v: 1. lov na vodne ptice in 2. lov na druge ptice (kjer lov na "šnefe (kljunače), kibice, vodne kose in prepelice" označuje kot nedvomno "gosposko zadevo") in ptičji lov (na "vse mogoče vrste ptic"). V: *Lov in ribolov, Narodopisje Slovencev I*, Ljubljana 1944, str.102,110.

³⁸ Gl. seznam uporabljenih virov in slovstva.

³⁹ Obstajajo zadevna pričevanja o idrijskih rudarjih (v: T. Tomažič, F. Šarf, *Zapiski s Terena* 25, Idrija, 1969), kroparskih kovačih (v: Z. Šmitek, *Ptičarji in ptičarjia v Kropi*, tipkopis), tržiških čevljarjih (v terenskem zapisu T. Ovsenar o ptičjem lovu v Trziču) in o solkanskih mizarjih (pripoved K. Kogej, avtorice etnološke diplomske naloge o solkanskih mizarjih). Za starejša obdobja, za 15. stoletje (l. 1461), pa je o mestnem prebivalstvu pričevalen vir, ki poroča o pritožbi celjskih meščanov ob spremembi pravice za ptičji lov. Ta jim je po novem omogočala le lov na poljih, vendar večina meščanov teh ni imela, "burger nit äcker haben..." (iz: J. v. Zahn, *Steirische Miscellen zur Orts- und Culturgeschichte der Steiermark*, Graz 1899, str.424).

⁴⁰ Za 16. stoletje (iz leta 1523) so na primer v zapisih o gospostvu, pravicah in tlaki v Goriškem uradu sporočene tenetve ("prostor, kamor so postavili eno ali dve steni, sestavljeni iz več mrež. Po dve mreži sta si stali nasproti in sta se dali potegniti skupaj. Med njima so bili postavljani ptiči vabici in limanice, raztresena pa je bila ptičja hrana." Iz: E. Umek, *Lov in lovstvo, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I*, Ljubljana 1970, str.477). Gospodi so jih bili podložniki "dolžni delati" v Šempetru, Orehovljah, Ločniku, v Štandrežu in Peči, v Pevmi, Gorenjem Cerovem in v Ozeljanu. "V Petovljah so delali tenetve, česar ne delajo več, ker je tamošnji gozd uničen in izsekan." Solkanci pa so bili "tudi dolžni delati tenetve v Panovcu (gozdu) in Sabotinu (gori)". (Iz: M. Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo III., Urbarji Slovenskega Primorja II.*, Ljubljana 1954, str.152-195.) Lov na ptice (razen na prepelice, jerebice, kljunače, kotorne ipd., ki so jih uvrščali povečini v nizki lov) so sicer gospostva v splošnem prepuščala podložnikom, čeprav Urbar gospostva Prem iz leta 1574 še pravi, da dotlej (poslej pa ne brez odškodnine) podložnikom ni bilo dovoljeno postavljati mreže in limanice za lov ptic. In Kranjski lovski red iz 1711. je podložnikom dovolil delati ptičje limanice proti plačevanju odškodnine. (Iz: E. Umek, navedeno delo, str.474,487.) Poglavitni namen, zavoljo katerega je gospoda uprizarjala ptičji lov, pa je bilo (poleg ulova sladokusnega zaloga) najverjetneje razvedrilo. Jeseni leta 1660 se je menda celo "cesar Leopold I. zabaval v Ljubljani s tičjim lovom". (Iz: J. Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*, Ljubljana 1957, str.105.)

ptice pevke - na posamezne izmed ptičjih družin in rodov, ki jih naravoslovci uvrščajo med prave pevke.⁴¹ Prav lov nanje je ptičji lov,⁴² tičji lov⁴³ (redko ptičarija⁴⁴ in napačno ptičarstvo⁴⁵). Lov na ptice pevke je tudi tisto, kar označuje teoretično ustrenejša, a le redko uporabljena sintagma pticam nastavljanje.⁴⁶ S tem (ko je v besedni zvezi s pticami namesto besede lov uporabljena beseda nastavljanje) pa je že natanko označena vrsta lova: ne aktiven, temveč pasiven lov,⁴⁷ k čemur sodi lov s pastmi oziroma nastavljanje različnih tipov pasti, to je način, na kateri so povečini plenili ptice pevke.

Ptice so tudi na začetku določitve namenov ptičjega lova. Makarovičeva piše, da so "ptice pevke lovili... deloma za dopolnilo hrani, deloma za prodajo".⁴⁸ Po analizi vseh tistih virov in slovstva⁴⁹, ki so nedvoumno pričevalni (gl. preglednice), jo lahko dopolnim in dorečem takole:

Na Slovenskem so nastavljali povečini tem pticam pevkam:

1. Brinjevkam, kosom in cararjem iz družine drozgov. Pri vseh je bil poglavitni namen sezonski zaslužek s prodajo hrane (sladokusni mestni in drugi gospodi) in le ponekod pridobivanje hrane (dopolnilne domače), pri kosih pa še držanje pernatih pevcev (hišnih ljubljencev) v kletkah in ponekod zaslužek s prodajo v enak namen.

2. Šojam iz družine vranov. Pri tem je bil poglavitni namen pridobivanje hrane (dopolnilne domače). Nastavljali pa so jim še zato, da so jih žive v kletkah uporabljali kot kričavo vabo.

3. Liščkom in čižkom iz družine ščinkavcev in sinicam iz istoimenske družine. Vse so lovili zato, da bi jih imeli kot pernate pevce v kletkah (ponekod tudi gojili) in zaslužili z njihovo prodajo, pa tudi za razvedrilo.

⁴¹ Ptice pevke strokovnjaki razvrščajo dokaj različno. Uporabljena sistematika je po Berndtu in Meiseju. V: *Živalstvo Evrope*, Priročnik za določanje živalskih vrst, Ljubljana 1981, str.174.

⁴² Na primer: "...dovoljenj za ptičji lov v Prvačini..." (v: Archivio di stato, Gorica, *Protezione degli uccelli utili all'agricoltura* (1885), Fondo Capitanato Distrettuale di Gorizia (1860-1915), Busta 14, N.Fasc. 106, N. 537); "Ptičji lov pa je še danes..." (v: R. Ložar, navedeno delo, str.110); "...so mreže uporabljali le za ptičji lov" (v: E. Ulmek, navedeno delo, str. 475).

⁴³ Na primer: "...veselju trgatve in tičjega lova" (v: F. Šuklje, Sodobniki mali in veliki, Ljubljana 1933, str.10); "...zabaval v Ljubljani s tičjim lovom" (v: J. Mal, navedeno delo, str.105).

⁴⁴ To ime za ptičji lov je uporabljal Z. Šmitek v svojem neobjavljenem članku Ptičarji in ptičarija v Kropi (tipkopis hrani avtor).

⁴⁵ Ptičarstvo je po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (IV, Ljubljana 1985, str.282) "ukvarjanje s ptiči, pticami" in ne lov nanje. Ptičarstvo imenuje ptičji lov J. Sušteršič v članku Ljudski lov v Ziljski dolini (Lovec XXXVI/1953, števil. 7, str.300,303). To ime ustrežneje uporabi I. Vrhovnik (v delu Trnovska župnija v Ljubljani, Ljubljana 1933, str.79), ko piše o ptičarstvu kot o "poklicu moških iz Trnovega", ki so nalovljene žive ptiče prodajali (in se, če so se, pred tem z njimi ukvarjali, jih gojili).

⁴⁶ Zapisal jo je F. Erjavec v svojem spisu Na stricovem domu (Slovenski glasnik, Celovec 1860, str.2), v katerem se spominja, kako je "po zimi ticam nastavljal". Ustrezna nemška besedna zveza je Vogelstellen, uporabljena tudi za ptičarja (Vogelsteller), za človeka, ki se s tem ukvarja (v: F. Tomšič, Nemško-slovenski slovar, Ljubljana 1980, str.897). Preberemo jo lahko na primer v viru, pričevalnem za Štajersko, za Celje v 15. stoletju (v navedenem delu J. v. Zahna na str.424), kjer je, sicer pod naslovom Vogelfang (ptičji lov), navedeno: "Das Recht des Vogelstellens...".

⁴⁷ W. Hirschberg, A. Janata, Technologie und Ergologie in der Völkerkunde, Mannheim 1966, str. 230.

⁴⁸ Gl. op. 36.

⁴⁹ Gl. op. 38.

Poleg utilitarnih namenov ptičjega lova (kot gospodarsko kulturne oblike) je njegova pomembna sestavina še nekaj iracionalnega: strast. Razdvojenost, ki v tem močnem čustvu (mejniku med ljubeznijo in slo po podrejanju ali celo morjenju ljubljene) išče svoje opravičilo, orisujejo te besede: "...lovce ptičarje, ljudi z lovsko strastjo in blagim srcem, ki jim ni za pokončevanje in uničevanje božjih stvarjenj, temveč jih je ljubezen do prirode, do krilatih domačih pevcev pripravila v strast, ki se je težko odvadijo."⁵⁰ Za označitev intenzivnosti takšne strasti pa bi ne mogli najti bolj sočnega opisa od tistega iz briške Fojane: "Če bi mi dal, da bi bil cesar, bi ne zamenju za tákrat, ku pade ptič dol" in "...k'ni vidu več mož - sam da ga je tipu - tiča."

Po vpeljavi iracionalne sestavine, čustva strasti, v definicijo ptičjega lova se še zadnjič vračam k Makarovičevi in k razumskim, premišljenim načinom ptičjega lova, k pomožnim sredstvom, k tehnikam in pripravam. Makarovičeva pravi, da so "ptice, večinoma pevke, povsod na Slovenskem lovili z zasledovanjem, na limanice, v zanke in pasti".⁵¹ To sicer drži, le da ni skladno z uveljavljeno etnološko sistematiko, kakor jo je leta 1952 prikazal Novak⁵², opirajoč se na deli Montadona in Moszynskega,⁵³ in kakor je izpopolnjena v Hirschbergovi in Janatini Technologie und Ergologie in der Völkerekunde⁵⁴. Zasledovanje je namreč en način lova, limanice, zanke in pasti pa sodijo⁵⁵, kot posebne priprave in hkrati tehnike lova, v drug način lova, v nastavljanje pasti.

Pri ptičjem lovu, pri nastavljanju pticam pevkam, je na Slovenskem vaško prebivalstvo (ponekod tudi mestni prebivalci, pri katerih je izpričano le nastavljanje limanic⁵⁶ in v starejših obdobjih nastavljanje mrež⁵⁷) uporabljalo te lovske načine: Prvi je zalezovanje ali zasledovanje, ki je pri ptičjem lovu neizogibno in pri katerem si je človek z avtopsijo nabiral znanje o okolju in o vedenju živali v njem. Tako pridobljeno znanje je bilo poleg ustno sporočenega osnova tako za uspešnost nekaterih drugih načinov (nastavljanja pasti, lovljenja z roko) kot za pravilno rabo nekaterih pomožnih sredstev (na primer vabljenja z glasovi, s hrano). Zalezovanje je bilo osnova tudi za zasedo, za drug, aktiven lovski način, ki ga pri ptičjem lovu omenjam le pogojno. Njegove sestavine so na primer: čakanje na žival na paši, pri vodi ali pri njenem bivališču in maskiranje lovca. Prav zaradi zadnje sestavine lahko nastavljanje limanic označim kot svojevrstno zasedo, pri kateri so se ptičarji "maskirali" tako, da so skriti v uti iz vejevja čakali na padajoče limanice s prilepljenimi pticami. Tretji način, lov z roko, velja za najpreprostejšega. Tako so pobirali iz gnezd ptičja jajca

⁵⁰ T. Podvračar, navedeno delo, str.19.

⁵¹ Gl. op. 36.

⁵² V. Novak, Ljudski lov na Slovenskem v luči narodoslovja, Lovce XXXV/1952, str.444-450.

⁵³ Na delo prvega, Traité d'ethnologie culturelle, Paris 1934 in na delo drugega, Kultura ludowa Słowian I, Kraków 1929.

⁵⁴ Navedeno delo, Mannheim 1966.

⁵⁵ Tako je, primerneje, po Hirschbergu in Janati, medtem ko Novak na primer limanice obravnava še kot poseben lovski način, kot "prehodno stopnjo med lovom z roko in lovom z orožjem ter pastmi" (v navedenem delu, str.447).

⁵⁶ Pri kroparskih kovačih, tržiških čevljarjih, solkanskih mizarjih, idrijskih rudarjih, v prvi polovici 20. stoletja.

⁵⁷ Za celjske meščane je lov z mrežami sporočen za 15. stoletje (v: J. v. Zahn, navedeno delo, str.424), za ljubljanske trnovske ptičarje pa za prvo polovico 19. stoletja, "ko še ni bil ptičji lov prepovedan" (v: I. Vrhovnik, navedeno delo, str.80).

in mladiče, za hrano (vranje) in za držanje v kletkah (liščkove, kosove). Pred označitvijo in razčlenitvijo lova s pastmi, ki je poleg naštetih obrobnih, vendar ne nepomembnih načinov nedvomno poglavitni način ptičjega lova, je treba omeniti še enega: odganjanje in plašenje. Ta se zdi sicer v protislovju s pomenom "loviti", a je le "najprimitivnejši način lova"⁵⁸, kakršnega pri pticah marsikod še vedno izvajajo (različna ptičja strašila).

Nastavljanje pasti je po etnološki sistematiki, glede na odnos med človekom in plenjeno živaljo, pasiven lovski način. Tako ga označujeta Hirschberg in Janata (1966)⁵⁹ in Mauss (1967)⁶⁰ piše o njem: "...lovu s pastmi pravimo pasiven, ker je pri njem človek, potem ko je pasti nastavil, pasiven". Takšno kontrapunktiranje neposredne (pri "pravem" lovu z orožji) in posredne akcije (pri nastavljanju pasti) ter neposredne in posredne agresije je privedlo celo do hipotetičnega enačenja pasivnega lova s pastmi s podobno "pasivnim" nabiralništvom oziroma do teorije, da je zaradi skoraj enakih nekaterih sestavin, "pasivnosti" početja in odvisnosti od popolnosti ekološkega znanja mogoče nastavljane pasti samo umestiti v evolucijsko verigo, v vmesni prostor med nabiralništvom in lovom.⁶¹ Kot potrditev te le navidezno papirnate predpostavke pa lahko razumemo empiričen zapis pripovedi starega Brica, fojanskega ptičarja, iz katere lahko razberemo, kakšno (gornji hipotezi enako) je bilo njegovo umevanje oziroma odnos do lastnega početja. Kosom je sicer nastavljal limanice, vendar jih tako ni lovil, temveč jih je le pobiral, dobesedno nabiral. "Včasih pride tok de jes sem jeh *nabróu* po trideset kósou. Smo mel za jest za dva dni. Sem *nabróu* jeh, nei. Kakšenkrát pa tud nobédenga. Takuó rate."

Pri pasteh, ki so jih na Slovenskem nastavljali pticam pevkam in iz katerih so jih potem pobirali (gl. preglednice, narejene po virih za drugo polovico 19. in povečini za prvo polovico 20. stoletja), lahko po tipologiji, ki sta jo na podlagi tehnike delovanja pasti utemeljila Hirschberg in Janata⁶², ločimo dve vrsti: pasivne pasti oziroma pasti brez posrednika (Relaislose Fallen); te so brez sprožila in vanje se žival sama ujame (ter se pri tem ubije ali pa ostane živa); in aktivne pasti oziroma pasti s posrednikom (Relaisfallen); te so pasti z mehanizmom, ki ga sproži žival ali v bližini skrit človek (v njih se žival pri tem ubije ali ostane živa).

Med prve sodijo na Slovenskem splošno znane limanice (ki so jih nastavljali povečini šojam, kosom in cararjem, liščkom in čížkom; v Prekmurju brinjevkam; na Ljubljanskem barju cipam) z različnimi pomožnimi sredstvi, zvočnimi ali vidnimi vabami;⁶³ prav tako splošno znane zanke, nastavljene ob vabi (zrnju, koruznem storžu) ali na njej, na deski, po grmovju ipd. (na primer po Dolenjskem, po Suhi krajini, v okolici Mengša in še kje uveljavljena past - zanka za šoje, "šojnik", "šogenca"; v okolici Cerknice in Bovca znana "žimarca",

⁵⁸ V. Novak, navedeno delo, str.447.

⁵⁹ W. Hirschberg, A. Janata, navedeno delo, str.230.

⁶⁰ M. Mauss, Manuel d'Ethnographie, Paris 1967. Navedeno po: J. Jamin, La tenderie aux grives chez les ardennais du plateau, Paris 1979, str.24.

⁶¹ J. Jamin, navedeno delo, str.25.

⁶² W. Hirschberg, A. Janata, navedeno delo, str.230-249.

⁶³ Prim. z zadevnimi tiskanimi viri in slovstvom za Hrvaško (Guvazzi, str.42), Madžarsko (Gunda, str.365,366), Slovaško (Beďnárík, str.63-65), Italijo (Ghidini, 1944, str.157-167), Francijo (Duchartre, str.41,47), navedenimi v seznamu uporabljenih tujih tiskanih virov in slovstva.

"žimnica" za šoje, sinice, ščinkavce...);⁶⁴ pri nas le posamično izpričana pasivna komorna past (z vabo), kakršen je briški "cajnik", in "past" - vaba, ki jo žival požre, znana iz Ziljske doline (gl. preglednice).

Med druge sodijo težnostne udarne pasti (z vabo), izpričane povečini le za zahodno slovensko ozemlje (briška in kraška "laštra", "podpasca", brkinska in koprška "labrca", vipavska "progla" - povečini za nastavljanje brinjevkam);⁶⁵ različne težnostne komorne pasti (z vabo), na Slovenskem splošno znane (na primer kroparski "špringoš", "špringles" iz Škočjanskih hribov, past za sinice, znana še z drugimi imeni; pa rešeto in reto, večinoma za vrabce);⁶⁶ tudi dokaj razširjene (gl. preglednice) vzmetne zanke (z vabo; takšni sta na primer "frača" iz Suhe krajine in stoječi "kvank" iz Ziljske doline, povečini za šoje)⁶⁷ in, kot kaže, le v zahodni Sloveniji, v Brdih izpričana vzmetna pritisna past (briški "dratunik", "skobec" za vrabce, z vabo). Vznemirljivo je, čeprav gre morda zgolj za posledico večjega števila zapisov ustnih pričevanj, da so prav Brda tisti del slovenskega ozemlja, o katerem so sporočeni, razen enega (redkega primerka pasti, ki jo žival požre), vsi naštetí tipi pasti.

Opravljen razčlenitev pasti, kakršne so na Slovenskem nastavljali pri ptičjem lovu, njihova umestitev v veljavno sistematiko in možna primerjava z enakimi ali s podobnimi pripravami v nekaterih drugih evropskih (in po Hirschbergu in Janati celo izvenevropskih) deželah, je del dolga morda malce zastareli, a ne nepotrební etnološki usmeritvi (ki je temeljila na primerjalnem ugotavljanju prvotnih oblik predmetov materialne kulture in njihovih migracij). V njenem duhu je Novak⁶⁸ 1952. leta zapisal, da se "v zadnjih desetletjih etnološko in etnografsko raziskovanje lovskih kultur v Evropi izredno stopnjuje", saj da so prav lovske priprave ("v primitivnejših plasteh civiliziranih ljudstev") veljale za "najstvarnejše in najbolj prijemljive ostanke lovske prakulture" in bile menda zato tudi najprimernejše za primerjalno raziskovanje, ker so "pri vseh narodih zemlje tako zelo enake in podobne, kakor le redki predmeti materialne kulture". Primerjava zgolj oblik in delovanja posamičnih tipov pasti, pri katerih lahko ugotavljamo njihovo stvarno podobnost ali celo enakost, ko lahko briški "podpásci", brkinski "lábrci" in vipavski "progli" podobno težnostno udarno past odkrijemo pri neki etnični skupini (Hehe) iz vzhodne Afrike⁶⁹ in ko lahko, na primer, limanicam sledimo po Evropi in v zgodovini od antike (od 6. st. p.n.št.)⁷⁰ do današnjih dni, vabi k sklepanju o "vsečasnosti" oblik in delovanja posamičnih tipov pasti. Taka primerjava je nedvomno mikavna in vedenja, ki jo omogočajo, so temeljna. Vrtinec bistvenih

⁶⁴ Enake priprave prim. v zadevnem slovstvu za Hrvaško (Gavazzi, str.43), Madžarsko (Gunda, str.354,357), Slovaško (Bednárik, str.61,62), Poljsko (Skłodowska-Antonowicz, slik. pril. I), Bolgarijo (Vakarelski, str.47) in Francijo (Jamin, str.69-95), navedenem v seznamu uporabljenih tujih tiskanih virov in slovstva.

⁶⁵ Prim. z zadevnim slovstvom za Hrvaško (M. Gavazzi, Baština hrvatskoga sela, Zagreb 1991, str.41).

⁶⁶ Prim. z zadevnim slovstvom za Slovaško (R. Bednárik, L'udové pol' ovnictvo na Slovensku, / Vydala Matica Slovenská / 1943, str.40), Hrvaško (M. Gavazzi, navedeno delo, str.41).

⁶⁷ Prim.: M. S. Vlahović, Lov u Kolašinu, Beograd 1933, str.40.

⁶⁸ V. Novak, navedeno delo, str.444.

⁶⁹ W. Hirschberg, A. Janata, navedeno delo, str.241.

⁷⁰ L. Ghidini, L'Uccellatore, Milano 1929, str.18,19; R. Bednárik, navedeno delo, str.63; T. Miotti, Fortilizi e uccellande, I sette castra di Paolo Diacono, I Castelli del Friuli VII, Udine 1988, str.521.

vprašanjo o ptičjem lovu pa nas vleče vendarle k človeku iz nekega stvarnega časa in okolja, k tistemu, ki je past izdelal in jo uporabljal. Zanima nas, kako jo je izdelal ter kako in kdaj jo je uporabljal; kako jo je prilagodil vsakokratnemu okolju; kakšno je bilo njegovo ekološko znanje; s kakšnimi nameni jo je nastavljal; ali ga je to početje družilo s posebno skupino ljudi (socialni izvor take skupine; njihova morebitna interna pravila in šege); kako je izročal svoja znanja; kakšen odnos je imel do svojega početja in (do bitij na njegovem začetku) do ptic ter o čem vsem nam pričajo ti odnosi.

Prav odnosi med človekom in posameznimi živalmi so kot del univerzalnega, prvinskega odnosa človek - narava v zadnjih letih ponovno v središču pozornosti nekaterih družbenih ved (antropologije!) in med njimi, na primer v Franciji, predvsem etnologije.⁷¹

42

V Franciji se je od 1970-ih let pomembneje razvijala celo posebna smer v etnologiji, etnozologija⁷², ki je bila sicer pod močnejšim vplivom naravoslovnih znanosti. Živali, njihovi različni pomeni ter s tem povezana znanja in verovanja pa so v zadnjem času vse bolj pogosto, tudi kot reakcija na dokaj prakticistično etnozologijo, predmet raziskav novejših smeri v francoski etnologiji (smeri, ki je na pohodu) - etnologije simboličnih praks.⁷³

Oživitev zanimanja za odnose (tako pomembne za ravnotežje v naravi) med človekom in živaljo ali "veliko vrnitev" živali nekateri vzročno povezujejo s sodobno ogroženostjo in z izginevanjem posameznih živalskih vrst ter s problematičnim genetskim eksperimentiranjem z njimi (zavoljo pridobivanja več hrane ali kar iz radovednosti). V bistvu oživljenega zanimanja pa so spoznanja, do katerih lahko ob tem pridemo o nas samih. Tako je na primer spoznanje, da nam "oblačila iz konjske kože govore pravzaprav o družbenih razmerjih" oziroma da je jedro odnosov, ki jih imamo z živalmi, predvsem splet gospodarskih in družbenih sestavin.⁷⁴ In, povedano z mislijo, ki jo je zapisal Keith Tester v delu *Živali in družba*⁷⁵ in z njo označil "novo koristnost" teh bitij: "Živali pomagajo človeku, da lahko sploh premišlja človeško" oziroma da lahko definira človečnost.

Prav lov, ta splet posebnih odnosov med človekom in živaljo, pomeni takrat, ko njegov namen ni zgolj obramba in preživetje človeka (kot naravni sestavini življenjskega kroga, v katerem se v medsebojni odvisnosti gibljejo živali same), vir vprašanj in premišljanj o humanosti in celo iz njih izpeljanih pozitivnih ali negativnih družbenih vrednotenj. Dejstvo, da kdo lovi in je neko žival (ko to ni neizogibno za njegovo preživetje), postane lahko določilo njegove "slabosti", dobrodošel razlog za posmeh in hkrati možnost za povečevanje "naše dôbrosti" zaradi drugačnosti v tem oziru. Edmund Leach je, na primer, ugotavljal, da lahko neka družba izrazi svoje uvrščanje posamezne živali kot hrane ali nehrane za obsodbo neke druge družbe, z ustvarjanjem mnenja, da "naše uvrščanje ni

⁷¹ D. Chevallier, *Avant-propos, Des hommes et des bêtes*, Terrain 10, Paris 1988, str.5.

⁷² Strokovni izraz sta prva (leta 1914) uporabila Američana Henderson in Harrington, v naslovu dela "Ethnzoology of the Tewa Indians". Navedeno po: D. Chevallier, navedeno delo, str.6.

⁷³ D. Chevallier, navedeno delo, str.6,7.

⁷⁴ D. Chevallier, navedeno delo, str. 5.

⁷⁵ K. Tester, *Animals & Society, The humanity of animal rights*, London/New York 1991, str.48.

samo pravilno, je še moralno primerno in znak naše superiornosti". To trditev je ilustriral s francosko navado jedenja žabjih krakov, zaradi česar Angleži pejorativno označujejo Francoze z imenom žabarji.⁷⁶

Na Slovenskem sta prav ptičji lov in jedenje ptičev povzročila nekaj podobnih družbenih vrednotenj. Norčevanje porabskih ptičarjev,⁷⁷ revnejših (kmetov) želarjev (ki so brinjeve sicer lovili, a večinoma samo za prodajo), na račun gospode, ki jih je jedla (in posebno cenila njihovo klobasasto črevo, polno brinovih jagod), je že tak primer. Iz posmehljivih besed, češ, "ka gospoda drāk dje" (drek jē), veje občutje moralne premoči socialno inferiornih nad sicer socialno superiornimi. Drug primer priča o obrnjeni moralni premoči: pejorativno mnenje pripadnikov že prosvetljenih, omikanih mestnih socialnih slojev (med katere so se povečini uvrščali pisci v Novicah)⁷⁸ o poglavitnih kršilcih prepovedi ptičjega lova. Ko so vzklikali: "Živili ptiči! Gagnili njih loviči!", so kot tiste, pri katerih ni bilo moč upati v prevzgojo, omenjali ljudi s socialnega dna, pastirje in druge "sirove" ljudi, "lenuhe in postopače, ki nimajo kaj drugega početi in katerim je za lastni dobiček več, kakor za občni blagor". "Dobri" mestni omikanci so pri obsojanju "slabih" ptičarjev seveda pozabljali, da sami ptic morda res niso lovili, a jih je marsikateri med njimi še vedno rad jedel.⁷⁹

Zelo tipične za obsodbo drugega, zraslo iz lažne lastne moralnosti, pa so bile prave papirnate vojne "ptiče ljubečih" Slovencev proti "ptiče lovečim in žročim" Italijanom (sicer res nam sosednjim, a nikakor ne edinim lovcem in jedcem ptic pevk v Evropi). Takšni spisi so prihajali tu in tam nekako od 1840-ih do 1930-ih let. Oblikovali so negativen stereotip o Italijanih, verjetno dokaj splošen, saj se celo iz svojega otroštva spomnim prvega starševskega poučevanja o pticah: da moramo skrbeti zanje in da jih "grdi Italijani" jedo. Sočen primer prej omenjene besedne vojne pa je Erjavčev⁸⁰ stavek iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja: "Najhuje se jim (drobnim ptičkom) godi na Laškem, kjer izza vsacega grma preži na-nje lakomen Lah, ki podavi vse, kar perje nosi, naj ima še tako malo mesa," in leta kasneje (1928) posmehljive Šašljeve besede, da "se ravno v Italiji, kjer je pokončevanje največje, radi ponašajo s tisočletno kulturo".⁸¹

Zaradi svojega razvpito ljubečega odnosa do ptic, s katerimi se je "slovenski narod rad pečal", saj so bile "že od nekdanj njegove ljubljene"⁸², smo si, moralno premočni, jemali pravico obtoževati "lakomne" sosede. Stereotip, kakršnega smo tako Slovenci ustvarili o Italijanih, "morilcih in jedcih ptičev", je nastal sicer na podobni osnovi (odnosu neke družbe do posamezne živalske vrste oziroma do neke živali kot hrane ali nehrane) kot angleški o žabarskih Francozih, a pošten ni bil. Za vpitjem o grdem početju sosedov se je namreč skrivalo skoraj nič boljše

⁷⁶ E. Leach, *Anthropological Aspects of Language: Animal Categories and Verbal Abuse*, in E.H. Lenneberg (ed.), *New Directions in the Study of Language*, Cambridge 1964, str.31. Navedeno po: K. Tester, navedeno delo, str.49.

⁷⁷ A. Pável, navedeno delo, str. 147.

⁷⁸ Novice XXI., Ljubljana 1863, str.279.

⁷⁹ V Slovenski kuharici M. Pleiweis, ki je prvič izšla v Ljubljani leta 1868, najdemo recepte za "drozge (drešeljne) in brinovke polento", za "pečene drozge ali brinovke", za cipe... (na straneh 117, 146).

⁸⁰ F. Erjavec, *Domače in tuje živali v podobah*, III. del, Ptice, I. snopič, Celovec 1870, str.17.

⁸¹ I. Šašelj, *O zatiranju ptic selivk po Italijanih*, Lovec XV / 1928, str.28.

⁸² F. Erjavec, navedeno delo, str.3.

lastno. Dvoličnost "razsodnikov" izpričujejo na primer tile stavki: "Ptice lovimo pri nas po večini le zaradi lepega petja, Italijani jih pa lové... zato, ker se jim zde slastna jed." In ob tem, ko ptice Slovincem le prepevajo, "naš tičar" lovi "cipe, šoje, brinovke in še nekaj drugih ptic, da si pripravi iz njih okusno večerjo". Ker je "kolikor toliko usmiljenega srca", ptic ne mori v množinah, le cipe, "ko se selijo čez Ljubljansko barje proti jugu, češ da se tu zredé in jih ne privošči(jo) Italijanom".⁸³

Na Slovenskem so se torej ukvarjali s ptiči prav meseno, in ne samo poduhovljeno. V Stoletni pratiki 19. stoletja⁸⁴, ki je bila prvič natisnjena 1840. leta, stoji neizprosno zapisano, da šele "kar jih (ptičic) našinci domá ne polové, jih podavijo Lahi na Laškem".

44 In prav Brda so bila (poleg Porabja, Ljubljani bližnjega Dolenjskega, Krakovega in Trnovega, Kroke in Tržiča) eden izmed tistih koščkov slovenskega ozemlja, na katerih je bil ptičji lov bolj razširjen.

BRÍŠKI PTIČARJI, SOCIALNA SKUPINA (?) MED DOVOLJENIM IN PREPOVEDANIM

Pisanje o ptičjem lovu v Brdih in o tamkajšnjih ptičarjih je etnoarheologija spomina. Iz glav starih "tičarjev" in tu in tam njihovih sovaščanov izbrskane pripovedi⁸⁵ pričujejo večinoma o času med obema svetovnima vojnama. Verjetno pa bi ne bilo hudo nápak, če bi ponovila besede iz štorije o Lajngofcih⁸⁶, da so bili Brici (vsaj nekateri med njimi iz roda v rod) "tičarji od nimar", od nekdanj. Po pričevanjih iz Gornjih Brd je bilo menda množičnega ptičjega lova konec po prvi svetovni vojni, po nekaterih drugih (iz Fojane), pa da so prav v letih po njej dostikrat nastavljali pticam, da bi laže preživeli. Podobno je sporočeno tudi o Furlaniji, kjer je tedaj ptičji lov "pomenil vir zaslužka in vsaj nekaj mesecev preprečil silno revščino ljudi".⁸⁷ Revščina je imela tudi v briških vaseh, v marsikateri hiši svoj kot. Sredi 19. stoletja je na primer Kociančič⁸⁸ napisal, da je "Briska dežela, kakor vsaka vinska dežela vboga". Surovo stvarnost te "mizerije" odslikujejo spomini na preživljanje v letih pod Italijo. Za tiste z lačnimi želodci je bila takrat dobra celo izkopana poginula svinja. Jedli so, kar so le mogli: polže, žabe, rake. In ptice. "Otroci smo dobili (le) pol ptička." Pticom so torej nastavljali revnejši Brici povečini zato, da so si priskrbeli hrano (in obenem uničevali večne poljske škodljivce, saj "tud ptiči, če kaj pozobali, je blo pónzat") le zase, "za preživet", kadar jim je delo na kmetiji (tudi če so bili koloni) to dopuščalo. Tako, za lastne potrebe, so menda lovili skoraj pri vsaki hiši.

⁸³ Ciparji, izumirajoči lovci, Življenje in svet, 4, Ljubljana 1928, str.636.

⁸⁴ Pratika, Stoletna pratika devetnajstega stoletja od 1801 - 1901, Ljubljana 1880 (četrti natis - prvi 1840), str.208.

⁸⁵ Terenski zapiski M. Ložar iz leta 1953, P. Medveščka iz leta 1957, K. Plestenjaka iz leta 1958 in I. Smerdel iz leta 1990.

⁸⁶ P. Medvešček, Kako so tiči Lajngofca pokončali, Na rdečem oblaku vinograd rase, Pravce n štorje od Matajurja do Korade, Ljubljana 1990, str.112.

⁸⁷ T. Miotti, navedeno delo, str.521,522.

⁸⁸ S. Kociančič, Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853, Arkiv za povjestnico jugoslavensku III., Zagreb 1854, str.191.

Vendar "kaka vas ni imela nobenega tičarja, kakšne pa po tri ali več".⁸⁹ In nekaterim izmed njih ptiči niso pomenili preživetja le kot domača hrana, temveč predvsem kot zaslužek s prodajo: mrtvih ptic za hrano in živih za držanje v kletkah. Ti ptičarji so se ukvarjali s ptičjim lovom "na veliko". Bili so ljudje s sezonskim "poklicem", jesenskim in deloma zimskim (v času ptičjih selitev). Povečini so sodili med tiste prebivalce briških vasi z malo ali nič zemlje.⁹⁰ Pomenijo socialno skupino, ki je po eni strani zaradi nekaterih skupnih značilnosti (na primer družbene obrobnosti njenih pripadnikov, izbire enake dejavnosti kot enega izmed možnih načinov preživljanja) to bila, po drugi strani, v primerjavi s sorodnimi lovskimi družčinami, pa to sploh ni bila. Ptičarji so bili neformalna socialna skupina, povečini brez točno določenih medsebojnih odnosov, brez gospodarskega in "tehničnega" sodelovanja. (Tisti iz iste in morda še iz sosednjih vasi so se sicer nedvomno poznali.) Imeli so menda (tudi) nepisano pravilo⁹¹, po katerem naj bi si ne zasedali stalnih mest in pobirali v različne pasti ujetih ptic, vendar je zanje značilen individualizem, med seboj skoraj niso sodelovali, razen pri učenju ptičarskih znanj. To pa je ponavadi potekalo v rodbinskem krogu in se je prenašalo iz roda v rod. "Moj oče je tud lóvu tiči in moj stric, brat od óča je tud lóvu tiči, nei." Tako lahko o ptičarjih zapišem, kot je že ugotavljal Jean Jamin o tistih iz francoskih Ardenov,⁹² da so "skupina", ki je ne označujejo notranja, temveč samo zunanja razmerja; njihova posebna razmerja do naravnega okolja in širše družbene skupnosti.

V tej zadnji briški ptičarji, ki so nastavljali "poklicno", za prodajo, niso bili prav priljubljeni. Sovaščani so imeli drugačen odnos do tistih, ki so koteni izmed njih lovili ptiče le za lastno preživetje, kot do onih, ki so to počeli za zaslužek, pa čeprav je bil tudi ta namenjen preživetju. Negativen odnos do slednjih izpričuje na primer spomin na Furlana iz Krmina (Cormonsa), ki je menda prihajal na briški rob, v Soško dolino okoli Anhovega in Plav, ter odkupoval ptiče. Prenočeval je lahko le pri ptičarjih, "drugi ga niso marali preveč" (ne njega in ne njegovih gostiteljev). Prav tako negativen odnos pa je čutiti tudi v imenu,

⁸⁹ Za briške vasi ustno sporočenih podatkov žal ne morem podpreti s podobnimi, zapisanimi v arhivskih virih. Za Brdom bližnjo Prvačino pa je na primer neposredno sporočeno, "da pred nekoliko leti (pred letom 1885) je bilo skoraj toliko ptičarjev, kakor v občini hiš". Iz: Archivio di stato, Gorica, *Protezione degli uccelli utili all' agricoltura (1885)*, Fondo Capitanato Distrettuale di Gorizia (1860-1915), Busta 14, N.Fasc. 106, N. 537.

⁹⁰ Á. Pável, ki je ptičji lov v Porabju imenoval kar "ljudski poklic", podobno socialno označuje njegove nosilce: "Najbolā ti srmaštji (siromašni) liddjē, žlārdjā (želarji) lovijo lanforā (brinjevke) pa si s ten pejnazon (denarjem) lipou pomorājo." (Iz: Á. Pável, navedeno delo, str.148.) V prid predpostavki, da so bili ptičarji morda kar nekaj stoletij svojevrstna socialna, (sezonska) poklicna skupina, priča na primer na Slovenskem ne tako redek priimek Tičar. Njegov izvor je za sosednjo Hrvaško pravnozgodovinsko utemeljen. V delu Prinosi za hrvatsko pravno-povjestni rječnik (V. Mužuranić, Prinosi..., Drugi dio, JAZU, Zagreb 1908-1922, preizid Zagreb 1975, str.1191) preberemo: "ptičar...onaj koji lovi ptice: bila je to dužnost nekih kmetova. Zvali su tu dužnost ptičarija." In dalje, za primer ("iz urbara modruškoga"): "Bartol ptičar ima zemlje...od toga služi ptičariju." Na koncu je še sklepanje na podlagi tega in še enega podobnega primera: "Bit će, da su u oba slučaja ptičari po zanimanju." Za Zagreb pa je za 14. stoletje sporočen priimek Ptičar Vlkota.

⁹¹ Podobno je o ptičarjih iz Farkašovcev zapisal tudi Á. Pável (v navedenem delu, v njegovem prevodu v tipkopisu, str.17).

⁹² "Skupino pravzaprav določa ravno tisto, kar ni." V: J. Jamin, navedeno delo, str.32. Drugače pa je (bilo) kot kaže v Italiji, kjer so ptičem nastavljali ponavadi tako limanice kot mreže, na načina "bresciana" in "roccolo", za katera so bili potrebni vsaj štirje možje. L. Ghidini tako piše, da ptičji lov pomeni kolektivno veselje, "l'uccellazione invece dà un piacere collettivo..." (v: L'Uccellatore, Milano 1929, str.13).

zapisanem za ptičarje v Velendolu, kjer so jim rekli "g(h)rbuni", kar je morebitna narečna oblika za grdúne, "malopridne, malo vredne ljudi"⁹³. Razberemo pa ga še iz mnenja o "slougenca" (zapisanega v Avškem), o nekakšnem ptičjem prazniku, znanem po vaseh Gornjih Brd. Tega "so poznavali le ptičarji in barabe".

S "slougenca" vstopamo v območje dovoljenega in prepovedanega; na mejo med enim in drugim. "Sloug(h)enca"⁹⁴, sicer lokalna šega, sporočena le za Gornja Brda, je pomenila slovo od ptičjega lova, dan, po katerem so lahko ptice spet brez strahu posedale po drevju. O njej je iz Avškega pripoved, da je "to dan, ko je Noe spustil iz barke ptice". In znan je bil rek, da "po slougenca pade zima v hrupo (brezno)". Kot kaže, je bila svojevrsten sezonski "rite de passage", ki so ga ptičarji ob jedi in pijači obhajali tri dni pred pustom. Označeval je prehod med dovoljenim in prepovedanim (v resnici zakonsko določenim), med zimo in pomladjo, in menda pomenil tudi dan, ko so stari sprejemali medse mlade ptičarje.

Čeprav je "slougenca" v Brdih lokalno zamejena šega, so podobna obhajanja prehoda oziroma konca ptičjega lova izpričana še ponekod na Slovenskem: pri kropskih ptičarjih in pri krakovskih in trnovskih posebnejših, ciparjih (za oboje so bile mejni dan Verne duše, prehod med jesenjo in zimo).⁹⁵ Ptičarje, to sicer neoprijemljivo družbeno skupino "poklicnih individualistov" je torej nekaj le notranje povezovalo, vendar je bilo tudi medsebojno druženje ob koncu ptičjega lova bolj posledica zunanjih razmerij, njihovega odnosa s širšo skupnostjo. Iz te je namreč zelo stvarno, prav nič "šegavo" prihajala zakonsko določena prepoved ptičjega lova med 31. januarjem in 1. septembrom, v mesecih gnezdenja. Takšno sporoča na primer oznanilo goriškega županstva iz leta 1867 (ponovitev enakega iz leta 1854),⁹⁶ ki hkrati dovoljuje svoboden ptičji lov od prvega septembra do konca januarja, "dal 1. Settembre fino a tutto gennaio dell'anno susseguente si potrà liberamente prendere uccelli", vendar prepoveduje uporabljati krute priprave, "di servirsi di mezzi crudeli", zanke in "laštre", "di servirsi ... nominatamente di lacci e di pietre disposte ad uso di trappole". Še bolj določeni, tudi kar se vrst ptic tiče, pa so bili deželni zakoni "na obrambo koristnim ptičem" iz let 1870, 1874 in 1875.⁹⁷ Po njih so ptiči, ki so jim najpogosteje nastavljali (za hrano: brinjevkam, cararjem ali dreskačem, kosom, šojam... in držanje v kletkah: liščkom, čížkom...), sodili med tiste, "katerih od 31. januvarja do 1. septembra nij loviti ali ubijati, vendar od 1. septembra do 31. januvarja jih je ubijati ali loviti, a samó s privolitvo ondúkajšnjega zemljiškega gospodarja, občinskega župana in tistega človeka, ki ima lovsko pravico."

⁹³ Slovar slovenskega knjižnega jezika, I, Ljubljana 1970, str.754.

⁹⁴ "Slougenca" je zelo verjetno pisava za slovjenca, kar je narečna oblika za slovljenica od glagola sloviti koga = posloviti se od koga (Pleteršnik II, 514). Beseda bi tako pomenila praznovanje ob slovesu, ob koncu česa, v tem primeru ob koncu lova ptic. (Razlago je posredovala ga. F. Benedik z Inštituta za slovenski jezik SAZU.)

⁹⁵ "Vsako leto okoli Vseh svetnikov, po končanem lovu, so ptičarji imeli svojo zabavo." Iz: Z. Šmitek, Ptičarji in ptičarja v Kropi, tipkopis, str.3. "Loviti čez Verne duše mu prepoveduje ciparska čast. Ni ga namreč pravega ciparja, ki bi se ne držal starih pravil." Iz: Ciparji, izumirajoči lovci, Življenje in svet, 4, Ljubljana 1928, str.638.

⁹⁶ Archivio di stato, Gorica, *Norme sull' uccellazione, Notificazione (1867)*, Fondo Archivio Comune di Gorizia, Busta 326, Fasc. 680, N. 1466.

⁹⁷ A. Globočnik, *Nauk slovenskim županom*, Ljubljana 1880, str.23,24. (A.G., c.kr. okrajni glavar v Postojni, je Nauk napisal konec 1870-ih let.)

Ptičji lov tako nikoli ni bil popolnoma svobodno početje. Nekdaj so ga gospostva sicer v splošnem prepuščala podložnikom, a ne brez plačevanja odškodnine,⁹⁸ v drugi polovici 19. in v prvi polovici 20. stoletja pa so morali imeti ptičarji zanj dovoljenja. Vsaj za Brda je o njih ustno sporočeno. Dovoljenja so jim ponavadi izdajali občinski župani, ki so jih ptičarji navkljub moči zakona menda marsikod nemoteno ukanjali. O tem povedno priča dopis, ki ga je "Slavnemu c.k. okrajnemu glavarstvu v Gorici" leta 1885 napisal župan Brdom bližnje Prvačine.⁹⁹ V njem poroča o le treh za ptičji lov izdanih dovoljenjih (v vasi, v kateri je bilo "skoraj toliko ptičarjev kakor v občini hiš"), za katera so "imenovani plačali v občinsko denarnico takso 2 goldinarja za ptičji lov ptičev z debelim kljunom, ki se ne žive o kmetijstvu škodljivih živalih". In hkrati priznava, "da ti, ki si sprosijo dovoljenje, prestopijo radi meje postave, in to tudi, ako bi sleherni vsaki dan imel svojega nadzorevalca". Tako pojasnjuje svojo odločitev, da je "županstvo silno skromno v dovoljenjih".

Kaj vse se je v resnici dogajalo in ostajalo skrito prvačinskemu in drugim, tudi briškim županom, z ali brez njihovih dovoljenj, lahko le preišljamo. V Brdih, kjer je bil ptičji lov pomembna sestavina življenja za mnoge izmed tamkajšnjih prebivalcev, so kršitve dovoljenj in nastavljanje brez njih menda pomenili preživetje. Socialno "skupino" plenilcev ptic je tako označevala še ena, iz odnosov z "zunanjo", s širšo družbeno skupnostjo zrasla sestavina: tajnovitost.

PTICE, PASTI IN NARAVNA PAST, OKOLJE

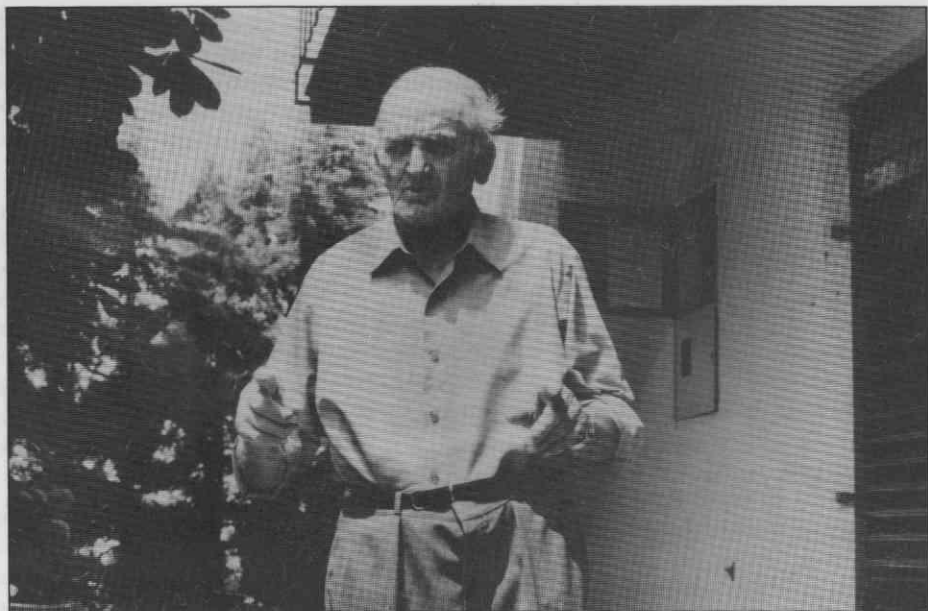
Briški ptičarji so do potankosti poznali svoje naravno okolje in v njem stalno ali občasno naseljene ptice. Zaznavanje najneznatnejših sprememb v tem okolju je pogojevalo opravljanje njihovega "poklica". Kot kaže, so bili ti plenilci ptičev hkrati svojstveni ekologi, ki so manj posegali v naravno ravnotežje Brd kakor marsikdo drug s svojim početjem. "Človek je korenito spremenil nekdanjo rastlinsko odejo Brd in vsled tega posega se je spremenilo tudi živalstvo," so ugotavljali mladi briški naravoslovci.¹⁰⁰ Star fojanski ptičar Venceslav Fikfak pa natanko ve, da so bile določene ptice vedno tam, kjer so rasle določene poljščine in drugo rastlinje. Zaradi rabe škropiv in ker zaradi prevlade monokultur marsikaterega rastlinja ni več, so nekatere ptičje vrste iz Brd skorajda izginile (kot menda brinjevka).

V letih med svetovnima vojnama pa so nad mehкими griči letale še vse mogoče ptice in jesenski čas njihovih selitev je briškim ptičarjem prinašal svojstveno žetev. Ta je trajala "od mesca augusta - dóker je perje gor" (dokler je listje na drevju, tja do novembra). Jeseni so nastavljali predvsem šojam, "se je šlo za šoje", a tudi kosom in "drózom" (kot so imenovali cararje ali drskače), čeprav je bilo "rečeno, kar ptiču pevcev, da ne lovit".

⁹⁸ E. Umek, navedeno delo, str.487.

⁹⁹ Archivio di stato, Gorica, *Protezione degli uccelli utili all' agricoltura (1885)*, Fondo Capitanato Distrettuale di Gorizia (1860-1915), Busta 14, N. Fasc. 106, N. 537.

¹⁰⁰ V poglavju Naravoslovne značilnosti v zborniku *Noi e il Collio - Mi in Brda, Un libro nato nella scuola per la scuola - Ustavjamo v šoli za šolo*, Gorizia - Gorica (1990), str.110.

Ciril Šibau, rojen leta 1902, kmet (nekdanji kolon) iz Fojane št. 26, med pripovedovanjem o nastavljanju limanic, "beščad". (Foto I. Smerdel, 1990) ♦ Ciril Šibau, born 1902, peasant (former colono) from Fojana No 20, narrating about setting lime-twigs, "beščade". (Photo by I. Smerdel, 1990) ♦ Ciril Šibau, nato nel 1902, contadino (ex colono), abitante al nro.civ. 26 di Fojana, mentre racconta come veniva sistemato il ramo di vischio con la pania - "biščada". (Foto I. Smerdel, 1990)

Na limanice, briške "biščade, beščade"¹⁰¹, so sedale razne ptice. Glede na to, za kaj so jih lovili, so imeli do njih različne odnose. Šoje (in srake), ki med pticami pevkami sodijo v družino vranov in veljajo za roparice, "ravbajo jajca in mladiče drugih", so nemoteno, od nekdanj dovoljeno pobirali z limanic zato, da bi jih jedli. Vendar, sraka "je dobra za jest; ma je bolš šoja - kos je pa še bolš in droz - še bolš". Kosu, ki je sicer "préznan pevc", so nastavljali tako za hrano (in prodajo v ta namen) kot za držanje v kletkah (in prodajo v enak namen). Nekatere druge, manjše ptice, nepomembne za dom in za trg, pa so spuščali. O "dolgorápkah, dugarápkah" (iz družine sinic) Venceslav iz Fojane pomni, kako so bile prav v napoto, tako da jih je "mogu lovit ven". In za "králjča" (rumenoglavega kraljička) je bilo "škoda, de je umazu bêks (lim)". "Pa kaj čte s tistem tičem, ko ga ni neč, nei?"

Ob koncu jesenske ptičje žetve je briški gozd ostajal tihotno sam. Gradnik ga je, takega, prelil v pesem: "Odletele bodo šoje, sinice skrile bodo se...in samo vran kričavih jate črne se vsele bodo na njegove hoje."¹⁰² Za takšen kraški čas je Kosovel napisal: "V jesenski tihi čas prileti brinjevka na Kras."¹⁰³ In ko na polju tudi v Brdih "že nikogar več ni", ko je prihajala zima in z njo brinjevke, selivke iz severne Evrope, se je začel lov nanje; prepovedani lov "na laštre" (pod skrlji,

¹⁰¹ "Beščada" je v Brdih ime za paličico, namazano z "beskom", s ptičjim limom. Ime "besk, bêks" izvira iz it.: vischio - ptičji lim, ta pa iz latinskega imena za rastlino, iz katere so ga pripravljali, za belo omelo (*Viscum album* L.).

¹⁰² A. Gradnik, Gozd v jeseni, Izbrane pesmi, Ljubljana 1964, str.110.

¹⁰³ S. Kosovel, Balada, Srečko Kosovel, Miran Jarc, Izbrano delo, Ljubljana 1969, str.18.

kamnite plošče). "Drénovka" in "žbrinca", kot so brinjevko različno imenovali, "je vánč (večja) ko kos", bolj debela. Radi so jo jedli in jo, na trgu cenjeno, dobro prodajali.

A v Brda so brinjevke prihajale morebiti le bolj poredko kot na Kras (porasel z brinjem, z njihovo priljubljeno hrano) in še kam drugam (na primer v slovensko Porabje ali v še bolj odmaknjene francoske Ardene)¹⁰⁴, koder so ptičarji čakali le nanje. Iz Vipolž je sicer zapis, da so te ptice včasih "prišle pozimi v velikih množinah" in lov nanje "na veliko" nam morda sporoča tudi praznovanje "slougence". To menda ni pomenilo obhajanje konca vrabčjega lova, saj so Brici pozimi nastavljali "laštre" (poleg brinjevkam) povečini le še vrabcem. Kot pravi osamljen zapis iz Fojane, pa so v zimskem času "nalóžli beščade" še škorcem, na drevesa kajija, na katera so sedali h gostiji. Tako vrabci kot škorci so jim pomenili hrano. In prve, sicer vredne "za en ocvirk", so lahko tudi prodajali oziroma menjali. "Taljani so dali eno patrono za enga grábca."

Pomlad je prihajala v Brda kot čas ptičev in ne ptičarjev. Vendar med slednjimi ni manjkalo takih, ki so znali obiti zakone in so jih kršili tudi v tem obdobju. Predvsem tisti člen, ki je strogo prepovedoval "jemati jajca in zarod iz gnezda, kakor tudi uničevati in odnašati gnezda sama".¹⁰⁵ Dejstvo, da so takšno prepoved sploh zapisali, priča o pogostnosti početja. Ponekod (po zapisu iz Slepega Vrhovlja) so zalezovali in potem plenili večinoma gnezda srak, vran in šoj. Iz njih so jemali godne mladiče, da bi jih jedli. Po vseh Brdih pa je bilo splošno uveljavljeno zalezovanje kosjih staršev, "grdelinov"¹⁰⁶ (liščkov), "lújerjev"¹⁰⁷ (čížkov) in le redko slavcev¹⁰⁸. Iz gnezd so jim jemali mladiče, da bi si vzgojili pevce, hišne ljubljence, ki so jih doma držali v kletkah, "ščájplah"¹⁰⁹. Ptičarji, ki so pojoče liščke, čížke in kose tudi prodajali, so jih menda bolj množično lovili jeseni na limanice, tako kot še marsikje na Slovenskem (gl. preglednice).

Za gnezda so vedeli, kje naj jih iščejo. "Kos, on nardi narvéč na kákšni rbidi (robidi), tko da ne more prit kákšen ropár, nei. U skritem. Grdelin pa napravi prou gniéздеce. Najvéč tko po kákšnih smriékah, po ciprésah." Kako natanko so poznali svoje ljube ptičje žrtve in koliko časa so porabili za zalezovanje, da bi ne zamudili pravega trenutka, lahko razberemo iz žive pripovedi Venceslava iz Fojane: "*Za zra(o)unát grdelinčá, najliépš d'e sej(se je) nájdlo g(h)niéзде, in polej tiste mlade se je diénlu nótr u ščájplu (ščájpla se je pustila t'm blizu g(h)niéзде) en potem da je nosila starka jest en čas; je nosila jest, en polej k'e so bli veliki, pol se je neslo proč. Je nosila na ščájplu in dájala jest t'm. Kósa se je navadno lih t'ekú ujélo, k'dér k'e so bli veliki že u g(h)niéзде, k'e so tel že téči v'e'n (predno so vzleteli). T'krat se ga da ujét z roko."*

¹⁰⁴ O tem v navedenih delih Á. Pávla in J. Jamina.

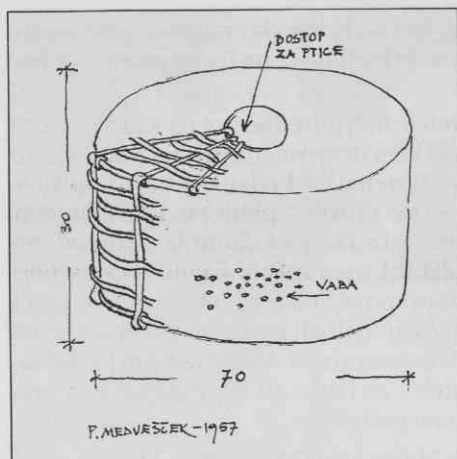
¹⁰⁵ Razglašeno prvikrat leta 1854 in potem leta 1867 (gl. op. 25). Enako lahko preberemo tudi za leto 1925 v: *Ne sikajte po ptičjih gnezdih*, Gospodarski list, Leto IV, šte. 4, Gorica 1925, str.73.

¹⁰⁶ "Gardelin, grdelin", iz it.: cardellino - lišček.

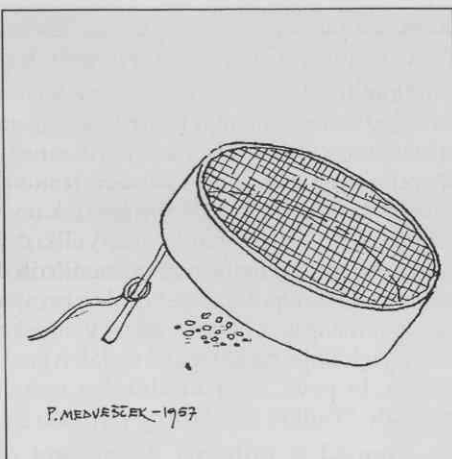
¹⁰⁷ "Lújer, lújerč", iz it.: lucherino - čížek.

¹⁰⁸ "Slávca se ni moglo zravnat (vzgojiti) doma", je povedal Venceslav iz Fojane. F. Erjavec je o njem pisal (v navedenem delu Domače in tuje živali v podobah, 1870, str.95): "Slavca ljudje radi imajo po hišah, toda ga je za dolgo časa težko vzdržati živega."

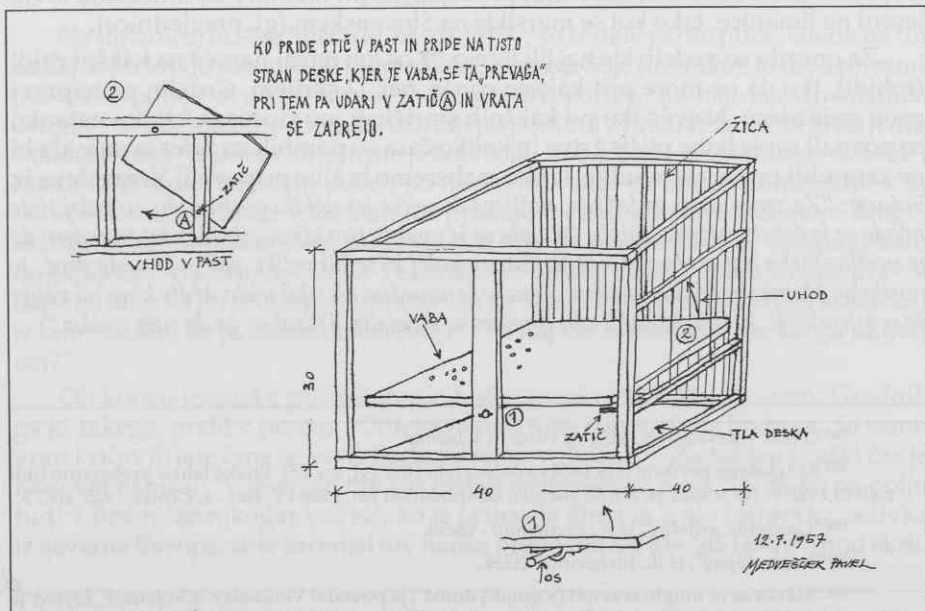
¹⁰⁹ P. Medvešček je zapisal (v tipkopisu Ptičji lov v severnih / Gornjih / Brdih) večbrških imen za ptičjo kletko: ščájplca, ščájba, kajba, kobača, klonja, ščebana. "Ščájpla" in njej podobna imena so nastala verjetno iz it.: gabbia - kletka, oziroma: gabbia - (polna) kletka.

"Cajnik", pasivna komorna past, izpričana v Žarščini, Slepem Vrhovlju in v Brezoviku. (Risba P. Medvešček, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦ "Cajnik", passive box trap, mentioned in Žarščina, Slepem Vrhovlje and in Brezovik. (Drawing by P. Medvešček, 1957, from the author's archive) ♦ "Cajnik", trappola passiva, documentata a Žarščina, Slepem Vrhovlje e Brezovik (Disegno P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

"Rešeto", težnostna komorna past, izpričana v Žarščini, Seniku, Slepem Vrhovlju, Golem brdu in v Brezoviku. (Risba P. Medvešček, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦ "Rešeto", gravitational box trap, mentioned in Žarščina, Senik, Slepem Vrhovlje, Golo brdo and Brezovik. (Drawing by P. Medvešček 1957, from the author's archive) ♦ "Rešeto", trappola a peso, documentata a Žarščina, Senik, Slepem Vrhovlje, Golo Brdo e Brezovik (Disegno di P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

"Vagencja", težnostna komorna past, izpričana v Seniku in v Slepem Vrhovlju. (Risba P. Medvešček, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦ "Vagencja", gravitational box trap, mentioned in Senik and in Slepem Vrhovlje. (Drawing by P. Medvešček, 1957, from the author's archive) ♦ "Vagencja", trappola a peso, documentata a Senik e a Slepem Vrhovlje (Disegno di P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

Med pastmi, ki so jih poznali v Brdih, so ptičarji jeseni najsplošneje uporabljali limanice, "beščade" in pozimi "laštre". Tu in tam pa so vendarle nastavljali še druge izmed na Slovenskem znanih pasti za ptičji lov (gl. preglednice). Raba zank (tipa pasivnih pasti) je sporočena za Cerôvo, Medano in Kozano. "Lècen" (kot je njihovo ime v Cerôvem zapisal Erjavec v svojo "potno torbo"¹¹⁰), "lâc" ali "lêc", narejen iz konjske žime, so nastavljali šojam na njihove poti in kosom v "bršlin" (bršljan), kamor so prišli zobat plodove. Ob njihovem vzletu so se zanke zadrignile. Te priprave iz konjske žime so drugod na Slovenskem pogostejše (in v različnih oblikah) uporabljali. Cenili so posebno zanke iz bele, manj vidne žime. Pogostejša raba zank pa je bila najbolj neposredno povezana s prisotnostjo konj v hlevih.¹¹¹

Izmed pasivnih pasti so menda ponekod v Gornjih Brdih nastavljali še pripravo (pasivno komorno past), podobno mišnici, imenovano "cajnik". V njo so se ptice ujele tako, da so šle po ponujeno zrnje skozi ozek vhod, ki je onemogočal vrnitev v prostost.

Posamično so izpričane tudi nekatere aktivne pasti. V Gornjih Brdih sta taki na primer "rešeto" in "vagenca", težnostni komorni pasti, na Slovenskem skoraj splošno znani (gl. preglednice), povečini za lov manjših ptičev, sinic in vrabcev. Pri prvi je skriti ptičar s potegom za vrstico spodmaknil paličico, ki je podpirala rešeto. To je ob svojem padcu ujelo ptico (ali ptice), ki je pod njim zobala nastavljeno zrnje. Druga ima v svoji briški različici malce zahtevnejši, svojstven mehanizem¹¹². Tega označuje že njeno ime "vagenca". Ptica, ki je vanjo vstopila, da bi prišla do vabe, je s svojo težo povzročila, da se je "dno" kletke prevesilo in med tem premikom spodmaknilo zatič vratc, ki so se hitro zaprla.

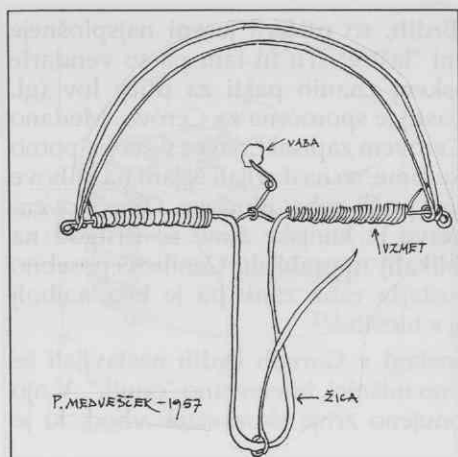
Iz Medane je poročilo o "skôbcu", vzmetni zanki, kakršno so drugod na Slovenskem nastavljali večinoma šojam. Medanska različica je bila menda lahko kar del lešnikovega grma, v katerem so zanjo prirezali dve veji in ju potegnili skupaj. Na prvo so zgoraj privezali vrstico (žimnato?), jo potegnili skozi luknjico, narejeno v drugo vejo in jo zazankali na "drobno špičco", paličico, ki so jo rahlo vtaknili v luknjico. Za vabo so dali ali "grozdíč" ali figo. Da bi kavsnila po zalogaju, je morala ptica sesti na paličico - zatič. Ta se je spodmaknil in sprožil zanko, ki je žival ujela za noge.

V Gornjih Brdih in v Kozani je izpričana še vzmetna pritisna past, "dratunik" ali "skôbc iz čukežna (iz žice)", kakršno so nastavljali povečini vrabcem. Sestavljena je bila iz dveh polkrožnih žic in vzmeti z ročajem, na katerega so natikali vabo. Ko jo je ptič snel, je sprožil vzmet in past ga je stisnila.

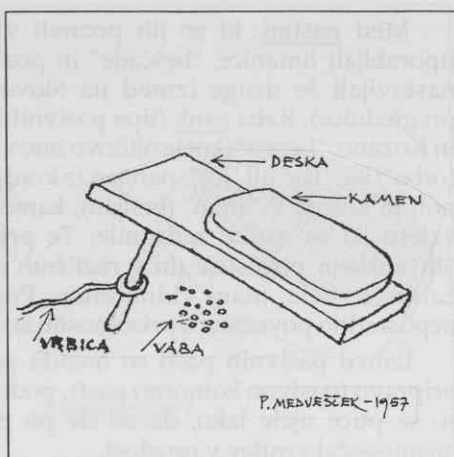
¹¹⁰ F. Erjavec, Iz pótne torbe, Letopis Matice slovenske za leto 1882. in 1883., Ljubljana 1883, str.210.

¹¹¹ A. Mrkun v svojem pripovedovanju o ptičarjih iz velikolaškega okraja (ki so nosili "zanke, nabrane na žici v gumbnici svojega suknjiča navadno kar naprej") na primer omenja, da pred njimi ni bil noben konj varen, "da ni prišel ob svoj rep" (v: Etnografija velikolaškega okraja, 1943, str.82). Na škotskem otoku St. Kilda na primer (kjer so ptice in njihova jajca letno "želi" od aprila do oktobra), pa je bila konjska žima tako pomembna, da je je en funt zadoščal za doto (po pričevanjih s konca 17. stoletja). Iz: A. Fenton, Scottish Country Life, Edinburgh 1976, str.177.

¹¹² Drugod na Slovenskem se podobne težnostne komorne pasti, imenovane "bezgova tičnica", "šulnjak", "špringles", "špringoš", "čojba", zapirajo večinoma tako, da ptica s svojo težo premakne paličico, na katero je sedla, in ob tem spodmakne tisto, ki je podpirala kletkin pokrov.

"Dratunik", vzmetna pritisna past, izpričana v Kozani, Žarščini, Seniku, Slepem Vrhovlju, Golem brdu in v Brezoviku. (Risba P. Medvešček, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦ "Dratunik", spring-pressure trap, mentioned in Kozana, Žarščina, Senik, Slepem Vrhovlju, Golo Brdo and Brezovik. (Drawing by P. Medvešček, 1957, from the author's archive) ♦ "Dratunik", trappola a molla, documentata a Kozana, Žarščina, Senik, Slepem Vrhovlju, Golo brdo e Brezovik (Disegno di P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

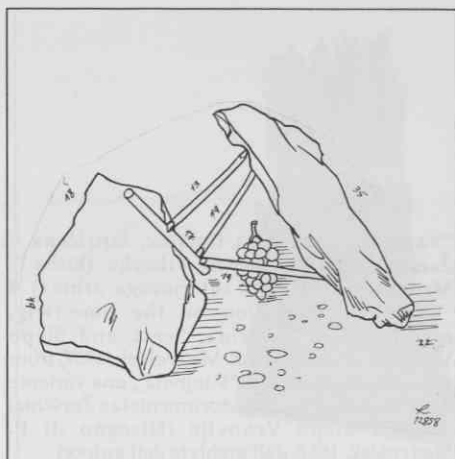

"Šplaknik", težnostna udarna past, izpričana v Žarščini, Seniku in v Brezoviku. (Risba P. Medvešček, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦ "Šplaknik", gravitational snapping trap, mentioned in Žarščina, Senik and Brezovik. (Drawing by P. Medvešček, 1957, from the author's archive). ♦ "Šplaknik", trappola a peso, documentata a Žarščina, Senik e Brezovik (Disegno di P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

Med aktivne pasti, ki so jih Brici najbolj splošno uporabljali, pa sodi kamnita "laštra" ali "podpásca", težnostna udarna past, v zahodni Sloveniji znana še z imeni "lábrca", "próglá" in "podirávka"¹¹³. Izpričana je v Vipolžah, Barbani, Fojani, Medani in Kozani in v Gornjih Brdih njena lesena, s kamnom obtežena različica, "šplaknik". Nastavljali so jo pozno jeseni in pozimi, povečini brinjevkam, "u bóšk (gozd) pod brinove grme", v naravno okolje teh ptic, v katero so se prihajale past na brinjeve jagode. Iz česa so takšno past pripravljali, kako je delovala in kam so jo nastavljali, povedno ilustrira "prepis" Vogričevega filmskega zapisa iz prvih dni februarja leta 1984 (!).¹¹⁴ Mesto lova je bilo pri vasi Vrh sv. Mihaela, v okolici Brdom ne tako odmaknjenega Doberdoba. Kraški ptičar je pripovedoval nekako takole: "Lov na brinjevke z laštro je pozimi, na prastari način. Poiščem, kje se brinjevke ustavljajo. Grem iskat laštru (kamnito ploščo, skrlo). Postavim laštru, drugi kamen blizu. Potem narežem tri palice, palčke točno zmerjene, da odgovarjajo razdalji od laštre in kamna (lovec sam sproži past, da vidi, če je prav nastavljena). Naberem jagode brinja in postavim pod laštro. Ko bo jedla brinje na brinu,

¹¹³ "Lábrca" in "progla" sta imeni, sporočeni v terenskih zapiskih ekip Etnografskega muzeja (Brkini, Koprščina, Vipavsko). "Progla" oziroma "vzprožilo" (Vrsno) in "podirávka" (Kras) pa sta imeni iz F. Erjavčeve (Iz) potne torbe (Letopis Matice slovenske za leto 1882. in 1883., Ljubljana 1883, str.265 in Letopis...za leto 1880., Ljubljana 1880, str.172). V njej je tudi briško ime "podpésca, podpésica", znano iz Kozane, ki ga je Erjavec (Letopis..., 1883, str.224) zapisal v Sólkanu in razlagal takole: "Vse kaže, da se ta podirajoči klin /ki je podpiral kamnito ploščo, "skrl"/ uprav zôve podpésica (spesne - izpodrsne)."

¹¹⁴ Z. Vogrič, Lov na brinovke z laštro (avdiovizualni zapis), 4. februarja 1984, pri vasi Vrh sv. Mihaela na SZ obronkih Krasa (blizu Doberdoba).

"Progla za tiče lovit", težnostna udarna past, narisana na Gočah v Vipavski dolini (risbe s Terena 15, Vipava, leta 1958, iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani). Ustreza opisu briške (in kraške) "laštre", "podpasice". ♦ "Progla za tiče lovit" ("P., to catch birdies"), gravitational snapping trap, drawn in Goče in the Vipava Valley (drawing from Field Area 15, Vipava, 1958, archives of the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana). The drawing corresponds with the description of the "laštre" or "podpasice" used in the Brda region and the Karst. ♦ "Progla za tiče lovit", trappola a peso, disegnata a Goče nella Valle del Vipacco (Disegni eseguiti sul campo: Teren 15, Vipacco, anno 1958, archivio del Museo etnografico sloveno di Lubiana). Corrisponde alla descrizione della "lastra", "podpasica" del Collio e del Carso.

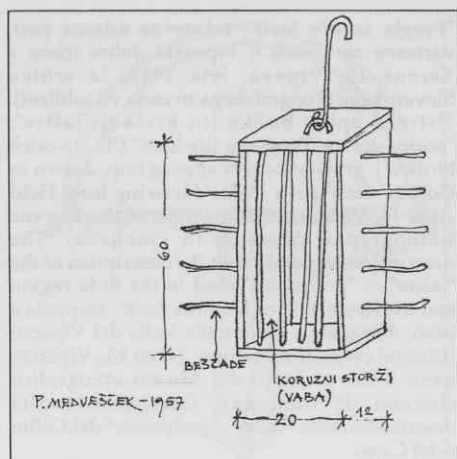
bo vidla tisto na tleh; ko bo pikala na tleh (pod lastro), bo stopila na palico, ki je ob strani. Se sproži. Lastra mora biti dovolj težka, da zmasti (stisne in s tem umori) brinjevko. Pravi kraj za nastavljanje laštre je tudi tam, kjer je voda. Po paši pridejo brinjeve se odžejat k škaoni in ko se odžejajo, spet vidijo brinje in grejo jest. Tja je treba nastaviti veje brinje za vabo, ker tam (pri vodi) ni brinjevega grmovja."

Opis te popolne človekove manipulacije okolja, v katerem je na videz naravno celo tisto, kar sicer pomeni človekov poseg vanj (v kraškem, s kamni posejanem svetu, je kamnita past vidno naravna), dopušča sklepanje o okolju kot o bistveni, osnovni pasti. Človek ga je le izkoriščal, ga kvečjemu potvarjal in nikakor ne spreminjal. Naravna vegetacija neke pokrajine je določala vrsto pasti, ki jih je uporabljal za ptičji lov. O tem je poveden prav lov na brinjevke, ptice, ki so jim na primer v Porabju med (tudi pozimi zelene) iglavce nastavljali limanice, v Ardenih med golo vejevje zanke¹¹⁵ in na kraških tleh med kamenje in brinje kamnite progle, laštre.

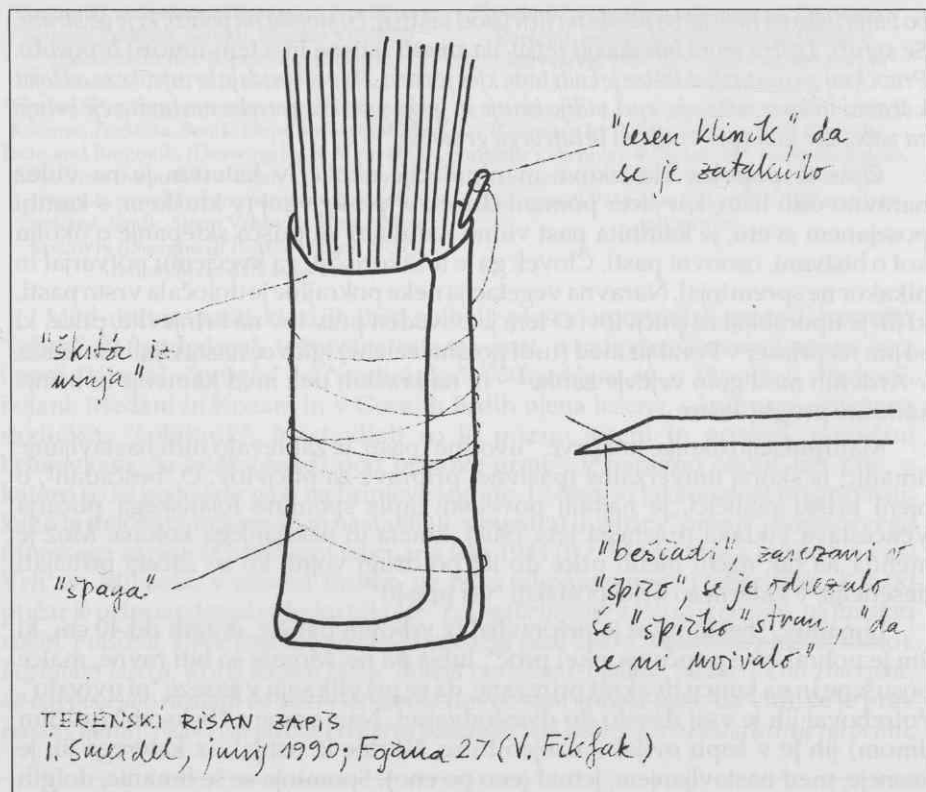
Manipulacijo okolja, kot prve, "uvodne" pasti, je zahtevalo tudi nastavljanje limanic, te skoraj univerzalne (pasivne) priprave za ptičji lov. O "beščadah", o njeni briški različici, je najbolj poveden zapis spomina fojanskega ptičarja Venceslava Fikfaka (rojenega leta 1908), kmeta in nekdanjega kolona. Mož je menda na tak način plenil ptice do let po drugi vojni, ko so začela prihajati desetletja, v katerih so Brici postajali "vsi presiti".

Limanice, "beščade" si je pripravljala iz vrbovih paličic, dolgih do 40 cm, ki jim je pobral "vse popče (popke) proč", lubja pa ne. Morale so biti ravne, malce posušene in na koncu dvakrat prirezane, da se pri vtikanju v zareze "ni uvivalo". Potreboval jih je vsaj dvesto do dvestodvajset. Namazane z "beksom" (ptičjim limom) jih je v šopu ovijal v usnjen tulec, "škrtóc iz usnja", iz katerega jih je kasneje, med nastavljanjem, jemal (eno po eno). Spominja se še limanic, dolgih "več ku en metr" (menda tudi iz vrbe, le trše) in imenovanih "vrhúni", ki so jih nagnjene zatikali kar v zemljo. S takimi naj bi pred prvo svetovno vojno lovil njegov oče Ivan, rojen okoli 1870. leta. (Enake, imenovane "špice", so izpričane v Medani.)

¹¹⁵ O lovu brinjevk na zanke v navedenem delu J. Jamina in o lovu na limanice v navedenem spisu Á. Pávla.

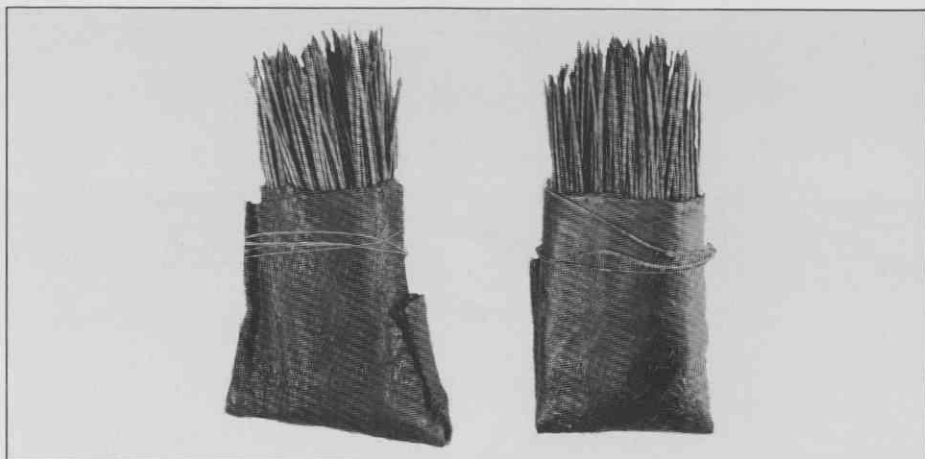
"Vanjbula", različica limanic, izpričana v Žarščini, Seniku in Slepem Vrhovlju. (Risba P. Medvešček, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦ "Vanjbula", variation on the lime-twig, mentioned in Žarščina, Senik and Slep Vrhovlje. (Drawing by P. Medvešček, 1957, from the author's archive) ♦ "Vanjbula", una variante delle "limanice" (panie), documentata a Žarščina, Senik e Slep Vrhovlje (Disegno di P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

TERENSKI RISAN ZAPIS

I. Smerdel, junij 1990; Fojana 27 (V. Fikfak)

Terenski risan zapis o limanicah, "beščadah", nastal po pripovedi. Ko so jih šli nastavljat, so jih nosili v usnjenem tulcu, že obdane z limom. Izvlačili so eno po eno in vsako pri tem malce zavrteli, da je bila po vsej površini enakomerno lepljiva. ♦ Field drawing of lime-twigs, "beščade", according to narration. When people went out to set them they carried them in a leather case with the lime already applied. They drew them out one by one, giving each of them a little twist to make the surface equally adhesive. ♦ Nota registrata sul campo con disegni delle "beščade" (panie) eseguiti in base al racconto della gente. Venivano tenute in custodie di pelle, già ricoperte di pania. Venivano estratte una ad una badando bene di far aderire su tutto il bastoncino la sostanza collosa.

Limanice. S.d. Lesene paličice, usnje, vrvica. Dolžina limanic 32 cm. Višina usnjenega tulca 22 cm, širina 16 cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv. št. EM 17519. (Foto C. Narobe, 1992) ♦ Lime-twigs. Wooden sticks, leather, string. Length of the sticks 32cm, Height of the leather case 22cm, width 16cm. Slovene Ethnographic Museum, Ljubljana, inv. No EM 17519. (Photo by C. Narobe, 1992) ♦ "Limanice", s.d. Bastoncini di legno, pelle, spago. Lunghezza 32cm, altezza della custodia in pelle 22cm, larghezza 16cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv. no. EM 17519. (Foto C. Narobe, 1992)

Poleg "beščad" si je pripravljaj še "vrména", deset do petnajst debelejših palic iz "ušovne" (jelše, olše) in v vsako zarezoval do pet "žlékov", zarez za limanice, v katere so "morale pridet ena na en pou druge".

Lim, "bêks"¹¹⁶ (kolikor ga je potreboval) si je, če je "meu čas", napravil sam, drugače je moral ponj v Gorico ali v Videm, na "trg od bêksa in trg od ptičev". (Tak je bil v Gorici semenj o sv. Jerneju, "Ernéju", 24. avgusta, prav na začetku sezone ptičjega lova.)¹¹⁷ Nakup je bil mogoč tudi v semenarni na "ta starem placu v Gorici", kjer ga je trgovec hranil potopljenega v vodo, oblikovanega v "bale" (krogle). V Gornjih Brdih so ga menda posamezniki izdelovali prav za prodajo. Ustno sporočena (za leto 1916) pa je še posebna blagovna menjava med ptičarji (limanice za žive ptice), po kateri je na primer en kos veljal od sedem do deset limanic.

Če je Venceslav lim sam pripravljaj, je moral konec julija "ubrat zrnje", rumene jagode ohmelja¹¹⁸, rastline, ki zajeda povečini hraste. Te so cenili bolj

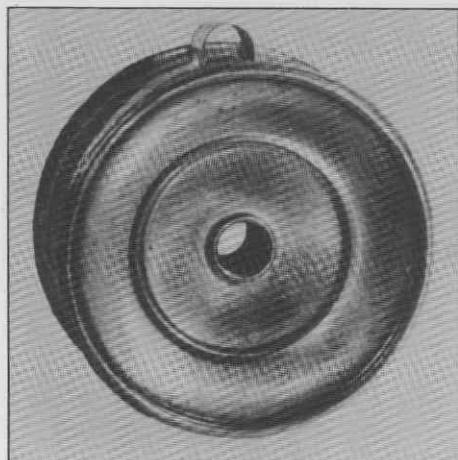
¹¹⁶ O imenu "bêks" gl. op. 101. Ime lim izvira iz nem.: der Leim (Leimruthe - limanica). V: M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, 1. del, Ljubljana 1894, str.519. Najstarejši opis priprave ptičjega lima na Slovenskem je Valvazorjev s konca 17. stoletja (v: J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Laibach-Nürnberg 1689, III. knjiga, str.353,354). V njem omenja klestenje hrastove omele, kuhanje v vodi ali v lugu (z dodajanjem pepela) in ("ko se sprime materija čisto skupaj") tolčenje s palico. "Bolj kot se stolče in spere, boljši bo ptičji lim." Iz Valvazorjevega poročanja pa lahko razberemo, da so na Kranjskem v tistih časih izdelovali lim celo za izvoz. Ko je bila namreč "njegova pravilnost in popolnost dosežena, mora potovati na prodaj v tuje dežele".

¹¹⁷ Jernejev semenj je sporočen v *Goriški pratiki* (Gorica 1924) in še v nekaterih drugih virih in slovstvu o zgodovini Gorice.

¹¹⁸ Rumena omela (*Loránthus europaeus*). "Kakor belo omelo, imenuje ljudstvo tudi rumeno 'lim'." (Iz: M. Cilenšek, Naše škodljive rastline v podobi in besedi, V. snopič, Celovec 1896, str.738.)

Ptičar. Fortunat Bergant. Dat.: 1761. Izgubljena. Negativ hrani Narodna galerija, Ljubljana (št. neg. NG 13028). Ptičar je upodobljen s svojimi bistvenimi atributi: pod pazduho stiska limanice, v kletki ima vabnika (zelo verjetno šojo) in z gumba mu na vrvi visi okrogla piščalka za oponašanje ptičjih glasov. ♦ Bird-catcher. Fortunat Bergant. Dated 1761. Lost. The negative is kept by the Narodna Galerija, Ljubljana. (No of negative NG 13028). The bird-catcher is depicted with his gear: lime-twigs under his arm, a bait in a cage (probably a jay) and on a button we see his round whistle for imitating bird sounds. ♦ L'uccellatore. Fortunat Bergant. Dat.: 1761. Perduto. Il negativo si conserva nella galleria nazionale di Lubiana (Narodna galerija) (nro.neg. NG 13028). L'uccellatore è raffigurato con i suoi tipici attributi: le "limanice" sotto l'ascella, un richiamo vivente - probabilmente una ghiandaia - in gabbia, e un fischietto-richiamo appeso ad un bottone.

"Ščekadur", piščalka za oponašanje ptičjih glasov (za oponašanje kosa in šoje). Iz Fojane, iz časa med svetovnima vojnama (kupljena v Vidmu). Iz kovine. Višina 1,3 cm, premer 3,3 cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv. št. EM 17520. (Foto C. Narobe, 1992) ♦ "Ščekadur", whistle for imitation of bird sounds (blackbirds and jays). From Fojana, between the two world-wars (bought in Udine). Metal. Height 1,3cm, diameter 3,3cm. Slovene Ethnographic Museum, Ljubljana, inv. No EM 17520. (Photo by C. Narobe, 1992) ♦ "Ščekadur", fischietto-richiamo per merli e ghiandaie. Da Fojana, periodo tra le due guerre (acquistato ad Udine). Metallo. Altezza 1,3cm, diametro 3,3cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv. no. EM 17520. (Foto C. Narobe, 1992)

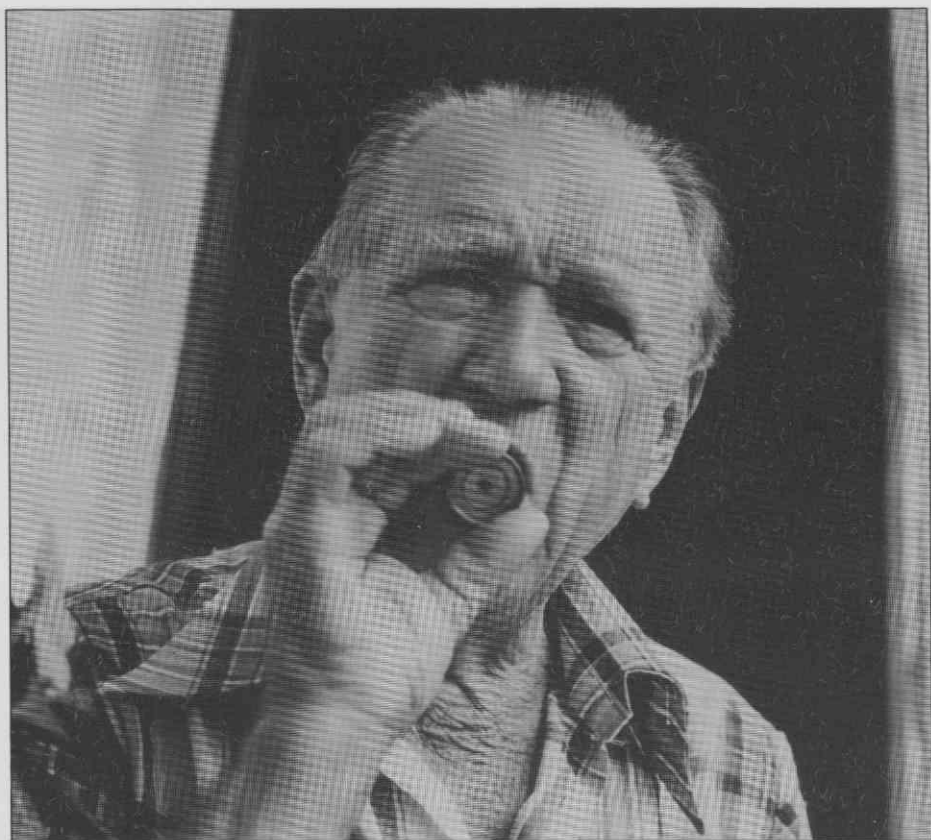
kot jagode bele omele¹¹⁹, ki zajeda listavce in sadno drevje. "Bêks z jablan je bil slab." Jagode (ki niso smele biti prezrele) je namakal v vodi, v kotlu, kjer so dvakrat povrele. "Voda gre proč, ostane bol trdo in tisto je treba prat." V masi so namreč ostajali še "olupčki" (lupine). Izločal jih je tako, da je "hodil dol k potoku", kjer je na večji gladek kamen polagal neprečiščeno gmoto in udarjal po njej z drugim kamnom. Masa se je razširila "kokr ena mreža". Tako je toliko časa spiral z vodo, dokler ni spral vseh lupinic. "Potlej je blo treba uštimit z oljem." Dodajal je domače jedilno olje, več ali manj, odvisno od toplote. Avgusta na primer, ko je bilo še vroče, je moral biti lim gostejši (oktobra, na mrazu, pa redkejši).

Pri nastavljanju limanic je potreboval še nekatera pomožna sredstva, zvočne vabe. Uporabljal je piščalke za oponašanje ptičjih glasov, kovinske (z luknjico v sredini), votle, okrogle in ploščate, ki so bile za različne ptice različnih velikosti. Na vrvi (ali pa v usnjenem "škrtoču") jih je nosil kar cel niz. V Brdih so jih imenovali "ščekadúr", menda po zvokih, ki so jih z njimi posnemali, po ptičjem "ščeketanju", ščebetanju. Venceslav je moral ponje v Videm (in jih je plačeval po 2 liri za enega, v letih med svetovnima vojnama, ko je veljalo boljše dnevno plačilo okrog 10 lir in 2 kg soli 1 liri). Kazalo je, da je "ščekadúr" novejša vrsta piščalke¹²⁰, vendar jo lahko - na pogled povsem enako - odkrijemo že na Bergantovi sliki Ptičar iz druge polovice 18. stoletja in v besedilu o trnovskih ciparjih s konca 19. stoletja¹²¹. Brici so si sicer za vabljenje ptičev izdelovali

¹¹⁹ Bela omela (*Viscum album* L.). "...že dolgo je znano, da razmnožuje našo zajedavko drskač (carar), naših drozdov največja ptica. Zavoljo tega se je razvil pregovor: turdus sibi ipse malum cacat, kar bi se prosto v dostojni slovenščini glasil: drozd sam sebi zanke stavi." (Iz: M. Cilenšek, navedeno delo, IV. snopič, Celovec 1895, str.532.)

¹²⁰ Podobne se namreč omenjajo v katalogu francoskega Musée national des arts et traditions populaires (J.-J. Cleyet-Merle, Techniques d'acquisition: cueillette, chasse, pêche, Guides ethnologiques 2, Paris 1984, str.72) kot "industrijske oblike, ki obstajajo od konca 19. stoletja".

¹²¹ Obešeno na vrvi jo zagledamo na levem zavihku ptičarjevega suknjiča. Bergantova izginula slika, upodobitev enega izmed čutov, sluha, je znana kot ena izmed dveh (Ptičar in Prestar) najstarejših slovenskih žanrskih slik (datiranih 1761). Tako o njej L. Menaše, Evropski umetnostno zgodovinski leksikon, Ljubljana 1971, str.202. Bergant, ki je bil sin kamniškega obrtnika in je umrl v Ljubljani (v hiši na današnjem Mestnem trgu), je morda upodobil trnovskega ptičarja, ciparja (ti so lovili le škrjancem podobne cipe iz družine pastiric). Zanje je s konca 19. stoletja sporočeno, da so uporabljali takšne piščalke. "Najboljši vabljenk (živ ptič za vabo) je cipar sam, če ima dobro 'cipnico', t.j. svinčena, vinar velika, okrogla, tenka, votla in v sredi prevrtna →

Venceslav Fikfak, rojen leta 1908, kmet (nekdanji kolon) iz Fojane št. 27, s "ščekadurjem", s piščalko za oponašanje ptičjih glasov kliče kosa. (Foto I. Smerdel, 1990) ♦ Venceslav Fikfak, born 1908, peasant (former colono) from Fojana No 27, luring blackbirds with a "ščekadur", a whistle used to imitate bird sounds. (Photo by I. Smerdel, 1990) ♦ Venceslav Fikfak, nato nel 1908, contadino (ex colono), abitante la nro.civ. 27 di Foiana, con lo "ščekadur", un richiamo per i merli (Foto I. Smerdel, 1990)

piščalke iz trstike, iz "kanele", ki so jih imenovali "žvīžgalo", "pískalo"¹²². V severneje ležečem Ligu in v njegovi okolici pa so bili menda doma znani in iskani izdelovalci piščalke, imenovane "skáuik"¹²³. To oponašalko sovinega glasu naj bi dobro prodajali v Benečijo in v Furlanijo.

→ *ter na robu utisnjena, na vrstico privezana piščalka, s katero se dajo posnemati cipji glasovi. Dobra cipnica stane 50. kr., tudi 2 gld., in poznat je cipar, ki se je navlaš v Trst vozil cipnice kupovat.* Iz: *Ahasverus V.*, Cipar, Slika z ljubljanskega barja, Slovenski narod, leto XXV/1892, štev. 237.

¹²² "Pískalo" se je znašlo tudi v Erjavčevi potni torbi (F. Erjavec, navedeno delo, Letopis...1883, str.222). "Lovi ptiče na pískalo," je zapisal v Medani.

¹²³ Ta piščalka, ki je oponašala osovraženo sovo, je sodila v vrsto vab (med njimi je na primer tudi živa sova), ki so sprožale napadalnost. Zaradi te so ptiči privršali nad "roparico" in se ujeli na limanice. Nastal je celo rek: "Tiščali so v njega, kakor ptiči, ki dobe sovo pod se." (Iz: I. Šušelj, Živali v slovenskih pregovorih in rekah, Novo mesto 1932, str.35.) "Skáuik" je različica na Slovenskem bolj znanega "čovinka" ali "čvenka", s katerim so oponašali sovo in šojo, tudi roparico. "Najpreprostejši je brezov lub med dvema klinčkoma", jo je opisal J. Lokar v Lovsko-ribiškem slovarju (Ljubljana 1937, str.10).

Zvočna vaba je bil lahko tudi živ ptič, ki je nastavljen v kletki klical leteče sorodnike. (Poveden je slovenski rek: "Človeka lovimo s človekom, ptiča s ptičem."¹²⁴) A Venceslav je raje vabil s "ščekadúrjem" kot z "reklámom"¹²⁵. Bilo je enako učinkovito in hitreje, z manj dela. Za ptiča "rekláma" namreč ni bil vsak dober (najboljši vabnik v kletki je bil menda "lújer", čizek), pa še skrbeti je bilo treba zanj. Zato je Venceslav "na ščekadúr" najprej privabljal šoje in si potem eno izmed pobranih odnesel v skrivališče (kot sproti ulovljenega vabnika). To je držal za krila, jo "en malo ščegetau" in potem je "vse kar pálo" (so ptiči kar privršali).

Vse naštete so nedvomno nepogrešljive priprave in pomožna sredstva ptičjega lova z limanicami. Vendar pomenijo le del zahtevne predigre. Pred ptičami, pred živaljo je bilo treba namreč "uloviti" okolje, v katerega so ji nastavljali, pripraviti še ptičje lovišče, "tezo"¹²⁶. "Tisto okrog, kjer se je lovilo", kjer so okoli "uštimali grmičevje", kjer je bilo na sredi "eno dréu" in pod njim skrivališče iz obraščenih vej (z dvema vhodi oziroma izhodi), imenovano "kazón"¹²⁷. Teze so imeli tam, kjer je bilo dosti ptičev. "V obrónkah", kjer se konča gozd in začne kaka senožet, ob jasad. Za nastavitev "beščad" so rabili enkrat manj, drugikrat več časa. "Če je že lovišče blo narád - en dober kvart ure - pa je blo nastávljeno." Dlje je trajalo, kadar so se premikali, kadar so šli "bolj na hêtren (hitro)" in so si v enem dnevu sproti pripravljali do tri teze.

In ni bilo vseeno, kdaj so nastavljali. Zjutraj je bilo menda najboljšo okrog 9. ure, ko so ptiči po zgodnejši paši siti in se radi odzovejo vabečemu klicanju. Podobno je bilo zvečer, ko so prileteli "takoj, ko je šlo sonce dol", spet po paši. Jutro je bilo bolj čas šoj, "pod noč" čas kosov.

Kaj vse je bilo še pomembno, da sta teza in nevidni ptičar sredi nje delovala kot ena sama past, velika "naravna" prevara, neposredno, slikovito povedo Venceslavove besede¹²⁸: *"Teza mora bit da gozd je od takih drevesov, k^e ne rasejo hitro. Rak^c (akacija) ni dober. Tiste ni dobro, ker u enmi leti je že visóko. En ta drúgo: liéska, gaber, hrast - tiste rasejo bolj počásu - in t^em se je lóha večkrat nared na tem mésti - ker ne preráse - ker gozd ne sme bit preraščen. Mora bit t^em da ma tri do štir metre najvêč - vesók ne - drg(h)áč ni neč, ni neč. En dreu pa da je viši ko tist gozd nei, da g(h)rejo vsi g(h)or - tisti veliki tiči rej (grejo) rej le g(h)or, nei, većinoma. G(h)ór na dréu, na tiste véje, nei, na tiste véje se je popíčalo nótr tiste b^eščáde. Zato je tako tisto.*

Zdej je še to: In dol okuóla se n^rdi tezu m^rlčku bi reku - enih deset mêturu če je okrog t^ekuó - k^r t^em se le dene take pálce (ene deset, petnájst palc), k^e mi rečemo v^remén - smo rekli - po naše. Tu je palca, debela takolé, takolé nei, in odzadi se je usklalo, da se ni uvóvala - en pel tistu pálcu pa se je nasékalu takó - naséklu také - samo žlêk not^r. Póle se je

¹²⁴ I. Šašelj, navedeno delo, str.34.

¹²⁵ "Reklám" - iz it. richiamo - vaba. Na Slovenskem so sicer za živo vabo - ptiča v kletki - znane večinoma različice imena vabnik (gl. preglednice).

¹²⁶ "Téza" - iz it. tesa - razpenjanje, nastavljanje (mrež za ptice). "Teza je bila okrogel ali polkrožen prostor (dolga 50-70, široka 30-50 korakov), obdan z mrežami in grmičevjem in v sredi zasajen z drevesi, na katera so postavljali vabe in limanice." (Iz: E. Umek, navedeno delo, str.477.) Brici so od sosedov pobrali le ime za ptičje lovišče, ne pa tudi tehnike lova. Sami so nastavljali le "beščade", Italjani so lovili dol u velke mreže.

¹²⁷ "Kazón" - iz it. casone - velika hiša.

¹²⁸ Transkribcija pogovora z informatorjem Venceslavom Fikfakom, r. 1908, kmetom (nekdanjim kolonom) iz Fojane 27. Leta 1990 ga je posnela I. Smerdel. Kaseto hrani arhiv Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

biščádu stis'no noťer u tist žlêk - k' se zasêka. B'ščáde so bli pa tako: Vsaka b'ščáda je bla deleč ena drug(h)a, de je p'ršla ena do pou drug(h)e. Tko da je éd'en tič pobrau po dve - najmájn - al tud samo eno, ma po dve tud tri, tud več, nei.

Zdej pa tuóle: Lovit ni k'er t'kuó. Se ne sme pr'év'č kričít nuótr. Če sej (se je) u dvieh, da se bo t'm zijalo - in táko - ni pra(o)v; če (k)do diele u bližini - ni n'č; če j (če je) (k)do sieku k'šno s'nó (seno) t'm u bližini - ni n'č; če j (k)do órju t'm - daj (da je) zjau s' živinu - ni n'č. Muóg(h)la je bit tišina. In ne v(u)reméno slabo; če je slabo vreme - ni n'č tud ne. Najlêps da je m'irno, bráz v'etra, n'č. Zdej - se ne sme kadít nuótr; kadít - tud nei; kášet (kašljati) - tud nei. Muóra bit m'irno. In t'm puóla se kliče." In potem so le še pobirali.

60

Ptičarska zvijača je bila popolna. Slovincem nam je tako podzavestno domača, tradicijska, da jo uporabljamo celo v metafori za ukano. Da gremo na limanice, kadar se pustimo prevarati. Le da ponavadi ne končamo tako kot ptiči.

Ti so bili do trenutka, ko so postali zalepljeni ujetniki limanic, še subjekt. Bitja, o katerih je bilo potrebnega veliko znanja, s katerimi se je ptičar meril v zvijačnosti in imel zavoljo tega do njih poseben odnos. Trnovski cipar se je na primer nadmožno posmehoval "grozno neumnim, naivnim cipam"¹²⁹, Venceslav iz Fojane pa je imel rad zaupljive kose in je spoštoval prevejanost šoj. "Nejbúl furbáca (zvita) je bla šoja. Ona, če vas je vidla, puól je nardila en tak glas, da še druge so tékli. Kos pa ne. Kos pa je pršú rad."

Končno ujeti so postajali ptiči objekt: mrtvi kot bodoči zalogaji hrane in živi kot bodoče hišne glasbene skrinjice. Prve so že med pobiranjem "vse udušili" in jih dajali kar v nahrbtnik (za prodajo so jih natikali skozi vrat in kljun na vrbovo šibo), druge, "pevce" so "pobrali u eno ščajplo".

In po tem, ko "stisneš s prsti in potegneš dol perje", so bile limanice spet čiste in pripravljene.

PTICE NA KROŽNIKIH, PTICE V KLETKAH

Na koncu te briške "ptičje zadeve" se vračam, da bi jo sklenila, na njen začetek, k omembi dražljive protislovnosti dveh bistvenih namenov, zavoljo katerih so nastavljali pticam: hrane in držanja v kletkah (oziroma prodaje v enaka namena). Po ptičem lovu pobrana bitja so namreč prenehala biti ptice. Postala so dve novi, antagonistični kategoriji: mrtvi ptiči in žive jetnice. Oziroma tiste ptice, ki jih je, ujete, človek moral in one, ki jih je puščal žive.

V likovni umetnosti sta ti kategoriji in njuni najpomembnejši ptičji predstavniki pričevalno prisotni. Na italijanskih tihožitjih na primer so v "naturi morti" živi liščki, priljubljeni hišni pevci, upodobljeni na drevesnih vejah ali ob posodah s sadjem. Na kuhinjskih stenah, na stojnicah prodajalk s ptičjih trgov pa mrtvo visijo brinjevke in drugi drozgi.¹³⁰ (Podobna tihožitja hranijo tudi v nekaterih zbirkah na Slovenskem.¹³¹)

O ptičih na krožnikih in o onih v kletkah so zgovorni tudi drobci zgodovinskih zapisov in marsikatero leposlovno besedilo. O pticah pevkah kot

¹²⁹ Ahasverus V., navedeno delo, št. 239.

¹³⁰ *La natura morta in Italia*, (Ur. F. Zeri), Milano 1989.

¹³¹ Gl. katalog *Evropska tihožitja iz slovenskih zbirk*, Ljubljana (Narodna galerija) 1989.

Mrtve brinjevke ali morda cararji in nekaj drugih, nespoznavnih pevk. S tihožitja, naslovljenega Ptice, košara in krožnik s sadjem. (Srednjeevropski slikar, 18. st., o. pl., 82 x 65 cm.) Ptuj, Pokrajinski muzej, inv. št. G 334 S. ♦ Dead fieldfares or maybe missel thrushes and some other, unidentifiable songbirds. From a still life entitled Birds, basket and fruit bowl. (Central-European painter, 18th century, 82x65 cm). Ptuj, Pokrajinski Muzej, inv. No G 334 S. ♦ Alcune tordelle morte e alcuni altri uccelli canterini non distinguibili. Da una natura morta intitolata "Uccelli, un cesto e un piatto con frutta" (Pittore centroeuropeo, XVIII secolo, olio su tela, cm 82 x 65), Pokrajinski muzej, Ptuj, inv. no. G 334 S.

o hrani že v antični Grčiji niso le premišljali. Menda so tako čislali drozge, da je bilo sužnjem prepovedano jesti njihovo meso. Rimljani, pri katerih je veljal drozg za eno izmed najbolj dobrodošliih daril, naj bi razvili pravo "industrijo" debeljenja teh ptic v velikih kletkah. Latinski pesniki so slavili slastnost njihovega mesa¹³² in rimske sladokusce odkrijemo na pojedini pri Trimalhionu, kako s prsti segajo v pavja jajca ter v njih tipajo "tolstega drozga v popranem rumenjaku".¹³³ Sledili so jim, in menda prav nič ne zaostajali za njimi, zgodnjerednjeveški samostanski menihi, ki jim je bilo, po Benediktu, prepovedano uživanje mesa četveronožnih živali. Redovnik Ekkehard IV. na primer je okrog 1060. leta napisal *Benedictiones ad mensas*, himno o jedilnikih samostana St. Gallen, v kateri je poleg druge perutnine slavil "neštete brezimne ptičice, ki so se lovile v mreže, razpete v bližini samostana".¹³⁴ In Pantagruel si je ogledoval Gastrolatre, kako iz loncev in košar jemljejo jed za jedjo; med premnogimi tudi vrtno strnado, kose, brinovke; škranjče paštete...¹³⁵

Pticpevk gospoda vseh časov pač ni jedla iz potrebe. Konec 15. stoletja (1485) so na Koroškem veljale na primer pečene brinjevke za "perutnino", primerno stanu nižjega plemstva in njihovih gostov.¹³⁶ Enakemu stanu je pripadala baronica Coraduzzijeva, ki je konec 17. stoletja iz slovenske Koče vasi po hlapcu pošiljala svoji v Trstu živeči hčeri: "...1 jerobitze (jerebica), 1 ratza (raca), 6 titzu (tiču)..."¹³⁷ Sicer so s konca 15. stoletja še različna pričevanja o tem, da so tudi meščani jedli ptice pevke. Santonino na primer je v svojih popotnih dnevnikih zapisal, kako jim v Tolmezzu, v družbi meščana in javnega gostilničarja Giacomella, ni manjkalo "izvrstnih ptičkov". In v Beljaku, v hiši meščana Gašperja, kjer so jim postregli deset jedi, je bila "tretja pečene brinovke".¹³⁸ O tem, da so bile ptice pevke nedvomno tudi na meščanskih jedilnikih, dovolj prepričljivo poročajo še posamezna (za slovensko ozemlje pričevalna) besedila o ptičjih trgih, iz 15. in s konca 19. stoletja. Tako so menda okoli 1485. leta na ljubljanskem trgu radi kupovali "od divje perjadi...celo ptice pevke, kot (so) drozgi, kosi, škranjci in ščinkavci".¹³⁹ In leta 1884 so "ljubljski tičarji" nalovili "na tisoče cip, ki se prodajajo v Ljubljani" in pošiljajo v Gradec, na Dunaj in v Trst.¹⁴⁰ "Porabske" brinjevke pa so še v prvi polovici 20. stoletja transportirali na prodaj v Mursko Soboto, Radgono, Monošter in Budimpešto.¹⁴¹

Kose, drozge, brinjevke, ki so jih uplenili v Brdih in ponavadi že kar tam tudi prodajali, so trgovci, preprodajalci (med njimi pomnijo nekega Furlana iz Krmína in kot pomembnega odjemalca "nekega gostilničarja Žaneta" iz vasi Prapetno) prinašali na trge bližnjih italijanskih mest. Gorica je s svojimi štirimi velikimi sezonskimi sejmi o sv. Hilariju, Jerneju, Mihaelu in Andreju

¹³² L. Ghidini, navedeno delo, str.389.

¹³³ Petronius Arbiter, *Satirikon*, Ljubljana 1973, str.55.

¹³⁴ N. Foster, *Jelo iza samostanskih zidina*, Zagreb 1982, str.21,58.

¹³⁵ F. Rabelais, *Gargantua in Pantagruel*, Ljubljana 1953, str.256-258.

¹³⁶ H. Kühnel, *Alltag im Spätmittelalter*, Graz/Wien/Köln 1986, str.204.

¹³⁷ *Slovenska plemiška pisma*, Družin Marenzi - Coraduzzi s konca 17. stoletja, Uredil in za tisk pripravil P. Merku, Trst 1980, str.70,71.

¹³⁸ P. Santonino, *Popotni dnevniki*, Celovec/Dunaj/Ljubljana 1991, str.37, 63.

¹³⁹ J. Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje*, Ljubljana 1957, str.94.

¹⁴⁰ (*Lov na cipe*), "Domače stvari", Slovenski narod XVII. leto, 1884, 243 številka.

¹⁴¹ Á. Pável, navedeno delo, str.147.

(namenjenimi prodaji kateregakoli blaga)¹⁴² in s tedenskimi tržnimi dnevi imela mesta za prodajo ptičev natanko določena. Ta so bila (povečini pokrite) tržnice, na katerih so poleg "ptičjega ulova" prodajali še sadje, zelenjavo, perutnino, mlečne izdelke, semena... Za leto 1868 je na primer neposredno sporočeno, da so "uccellame" (ptiče, ptičji ulov) prodajali na trgu pri katedrali, na "piazza del Duomo".¹⁴³ In za leti 1904 in 1911 so izpričana kot "mesta", namenjena javni prodaji... pokrite tržnice na Corsu Giuseppe Verdi in na trgu sv. Antona za prodajo rastlinskih živil... divjačine, ptičev..." in na "spodnjem delu trga sv. Antona za prodajo žit... perutnine, ptičev, predmetov za ptičji lov..."¹⁴⁴ Iz leta 1852 pa je na primer sporočeno, kolikšne pristojbine so morali plačevati prodajalci različnega blaga, med njimi tudi tisti, ki so prodajali ptiče. Za petdeset ptičkov ("50 uccelli piccoli") so dajali v občinsko blagajno pol karantana (denarne enote, enake krajcarju) "car 1/2".¹⁴⁵ Takšna pristojbina ni pomenila prav velikega izdatka, saj so ponujeno blago menda dobro prodajali. (Tri desetletja kasneje je bila na primer na ljubljanskem trgu cena za "pušel", za deset skozi kljun na "šibice" nabranih cip, 12 krajcarjev.¹⁴⁶) In kolikšen je bil v tej trgovski verigi zaslužek ljudi z njenega začetka, ptičarjev? Menda vsako leto drugačen, odvisen od ponudbe in povpraševanja. V Gornjih Brdih so se spominjali, da so 1916., vojnega leta, ko je bilo le malo ptic, dobili od prodaje ene velike "rešte"¹⁴⁷ kosov (na kateri je bilo nanizanih po štirinajst ptic in na mali rešti po sedem) toliko, da so si lahko kupili en kilogram soli. Za večji zaslužek je bilo nedvomno potrebno pobrati z "beščad" dosti ptic.¹⁴⁸

Brici pa so "ptičke" jedli tudi sami. Pomenili so jim, podobno kakor preostalemu slovenskemu vaškemu prebivalstvu (gl. preglednice), dopolnilno domačo hrano. In v letih večjih stisk (na primer v času med svetovnima vojnama), v kakršnih so zavoljo lakote menda segli celo po zakopani poginuli svinji, so bili ptiči tisto redko, čemur so sploh lahko rekli hrana.

Tretja (ali morda deseta) jed z gosposkih omizij, ptiči na tak ali drugačen način, je tako prihajala tudi na krožnike briških siromakov. Ponavadi za večerjo. "Toč s ptičev, to je blo za večerjo." K "toču", briškemu golažu, k omaki z enkrat takšnim, drugikrat drugačnim mesom¹⁴⁹ je sodila "obvezno polenta". Kose in

¹⁴² M. R. de Vitis Piemonti, L. Spangher, *Conosciamo Gorizia, La storia, lo sviluppo, le tradizioni*, Gorizia 1988, str.119.

¹⁴³ Archivio di stato, Gorica, *Regolamento di Annona per la città di Gorizia (1868)*, Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Regolamento mercati, Busta 1461, N.Fasc. 3162, Fasc.sep. F 185 (1828-1912).

¹⁴⁴ Archivio di stato, Gorica, *Regolamento dei mercati (1904)* (v navedenem fondu in Fasc. sep., N. 13992/99) in *Regolamento dei mercati (1911)*, Fondo Archivio Comune di Gorizia, Busta 950, Fasc.1949, N.25.

¹⁴⁵ Archivio di stato, Gorica, *Tariffa del Plateatico durante l'anno in generale (1852)*, Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Plateatico (tasse sui mercati), Busta 1381, N. Fasc. 3060, Fasc. sep. F64 (1852-1908), N.2541.XI. 60 karantanov (carantani) oziroma krajcarjev je tedaj veljalo 1 florint (fiorini), goldinar. Iz: M. Stanisci, *Appunti di metrologia*, Archivio di stato, Trieste 1977, str.80.

¹⁴⁶ Slovenski narod, XVII. leto, 1884, 243 številka.

¹⁴⁷ "Rešta" - iz it. resta - venec (npr. čebule).

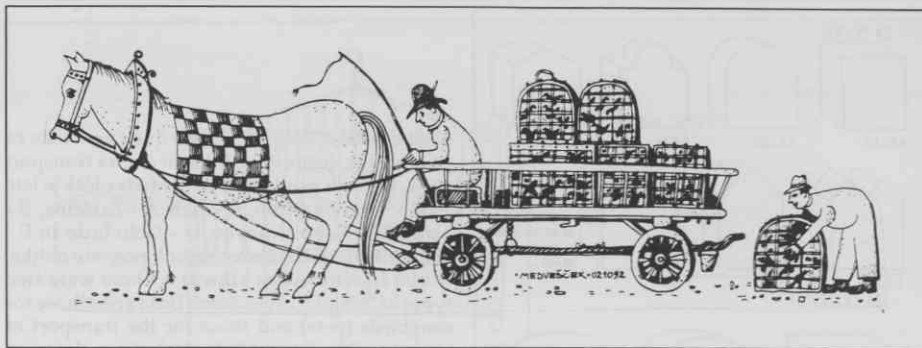
¹⁴⁸ Iz ljubljanske okolice, iz Škocjanskih hribov je na primer iz zadnje četrtine 19. stoletja podatek, da so menda pri nekaterih hišah v eni zimi iztržili za ptice po 35 gld (ko naj bi stala krava 25 gld). Iz: B. Kuhar, *Odmirajoči stari svet vasi*, Ljubljana 1972, str.85.

¹⁴⁹ T. Sirk, *Briška kuhinja*, Traditiones 16/1987, Ljubljana 1987, str.310.

Razstava ptičev v furlanskem mestecu Sacile, po starem imenovana semenj sv. Lovrenca (10. avgusta), po letu 1907 semenj razstava ptičev in po letu 1926 veselica ptičev, La sagra dei osei. Risba A. Beltrameja iz časopisa *La Domenica del Corriere*, iz leta 1908. Podoben je bil menda tudi pogled na goriški sejem sv. Jerneja. (Reproducirano iz revije *Sot la Nape*, An XLIII, n.3, Udin 1991, str.60.) ♦ Exhibition of birds in the Friulian town Sacile, once called St. Laurence's fair (August 10), after 1907 called Exhibition-Fair of Birds, after 1926 Festivity of the Birds, La sagra dei osei.

Drawing by A. Beltrame from the newspaper *La Domenica del Corriere*, 1908. The St. Bartholomew's Fair in Gorizia have probably looked like this. (Reproduction from the review *Sot la Nape*, Yr. XLIII, No 3, Udin 1991, p. 60) ♦ Mostra di uccelli a Sacile, in Friuli, chiamata un tempo il mercato di S. Lorenzo (10 agosto), dopo il 1907 Mostra-mercato di uccelli ed infine dal 1926 La sagra dei osei. Disegno di A. Beltrame per *La Domenica del Corriere* del 1908. Molto simile doveva essere anche la fiera goriziana di S. Bartolomeo. (Riprodotta dalla rivista *Sot la Nape*, a. XLIII, n. 3, Udin 1991, pag. 60.)

Risba furlanskega trgovca, preprodajalca ptic, ki je menda prihajal z belim konjem ("je bil en tak mršu konj") na briški rob, v dolino Soče v okolico Plav, je ilustracija spomina slikarjevega, Medveščekovega "nonota". ♦ Drawing of a Friulian merchant, birdman, who was said to work the edge of the Brda region (the Soča Valley near Plave) with his white horse ("and what a skinny horse it was"). Drawn by painter Medvešček from the description of his grandfather. ♦ Disegno di un mercante friulano di uccelli, che percorreva il Collio, la valle dell'Isonzo e i dintorni di Plave in groppa ad un cavallo bianco ("era un cavallo tanto magro"). Disegnato in base ai ricordi del nonno di P. Medvešček.

65

šoje so pripravljali večinoma na tak način.¹⁵⁰ In izmed drugih ptičev, "ma kar je ulovu". "Več ko so prnesli, boljše je blo." Vrabce so poleg v golažu pripravljali še v rižoti in v okolici Anhovega so jih menda polnili (s slanino in začimbami) ter pekli na ognjišču, med po dvema polovicama izdolbenih večjih krompirjev. V Gornjih Brdih pa so poznali še golaž iz vranjih mladičev, imenovan "voglarški žmaus".

Pred kuho je bilo treba ptiče oskubit. To delo so ponavadi prepuščali domačim otrokom. Nato so odrezali še glave in noge ter izvlekli drobovino. Slednjo so sesekljali in z njo ptiče polnili. "U trebúh se je dal noter želodček, srček, jetra, petersilj, čebula, česen, sol, poper, rožmarin, malček slanine." Odprte trebuhe so zašili z belo nitjo in ptiče vložili v kozico, kjer so jih popražili, jim dodali vsakemu rezino slanine, jih zalili in počasi dušili.

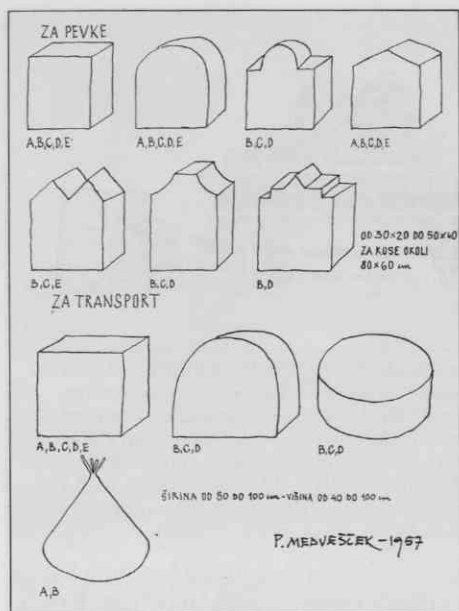
V posebnem okolju, v ptičarskih hišah v Gornjih Brdih, pa so menda ptiče pripravljali tudi kot praznično jed. Na dan "slougence", vsakoletnega slovesa od ptičjega lova, so uživali "piškelco"¹⁵¹, jed iz premnogih sestavin: popraženih koščkov slanine, sesekljane čebule, koščkov ptičjega mesa, pretlačenega in prekuhanega suhega sadja (hrušk, jabolk, sliv, češenj in fig) in kuhanega boba. Začinjali so jo z vinom, s soljo, poprom, strokom česna in s tremi zrni brinja ter ji prilagali ajdovo, ali koruzno polento.

Tako praznična "piškelca" kot spomini na "okusne" ptičje "toče" in na dneve po obilni ptičji žetvi, ko "smo delali mandžade (požrtije) prov", pa so povedni v neslutnem pomenu. Dopusčajo sklepanje, da ptičev Brici niso uživali le zaradi golega prehranjevanja, temveč tudi za sladokusno uživanje, sicer lastno gosposkim socialnim slojem.

In končno še beseda o pticah pevkah kot zaprtih hišnih ljubljenkah, ujetnicah kletk. Kot take so izpričane od poznega srednjega veka, od začetka 15. stoletja.

¹⁵⁰ Podoben nasvet za pripravo (v tem primeru drozgov in brinjev) je tudi v Slovenski kuharici M. Pleiweis (Ljubljana 1868, str.117).

¹⁵¹ Ime "piškelca" je morda iz it. pispola - cipa (ali pa iz it. pispolare - s piščalko vabiti ptiče) vendar za Brda sicer ni izpričano, da bi nastavljali cipam.

Kletke, briške "ščajple", so bile dveh vrst: tiste za ptice pevke, hišne ljubljence, in one za transport pevk, ki so jih prodajali. Pavel Medvešček je leta 1957 v Gornjih Brdih, v vaseh A - Žarščina, B - Senik, C - Slepno Vrhovlje, D - Golo brdo in E - Brezovik, narisal njihove najbolj pogoste oblike. (Risba iz avtorjevega arhiva) ♦ There were two types of "ščajple" cages in the Brda area: those for songbirds (pets) and those for the transport of birds for sale. Pavel Medvešček drew the most common forms of cages in the Upper Brda (the villages A - Žarščina, B - Senik, C - Slepno Vrhovlje, D - Golo Brdo and E - Brezovik) in 1957. (Drawing from the author's archive) ♦ Le gabbie, le "ščajple" del Collio, erano di due tipi: per gli uccelli canterini, ad uso domestico, e per il trasporto degli uccelli che venivano venduti. Nel 1957 Pavel Medvešček ha disegnato i tipi più frequenti in uso nei villaggi di A - Žarščina, B - Senik, C - Slepno Vrhovlje, D - Golo brdo ed E - Brezovik. (Disegno dall'archivio dell'autore)

Prebivalcem tistodobnih srednjeevropskih tesnih mest ozkih ulic, vedno bolj odtujenim naravnemu okolju (a z rastočo ljubeznijo do izgubljenega), so ptice v kletkah, podobno kot cvetice in zeli v lončkih, pomenile v dom prenešeni delček narave, zvok živalskega in vonj rastlinskega, od hišnih zidov odmaknjenega sveta.¹⁵² V italijanskih mestih so menda postale ujete pernate pevke priljubljene še prej. V Gorici domnevno vsaj od leta 1340, ko sta zanjo sporočena dva glavna sejma, o sv. Jerneju in o sv. Andreju. Jernejev (24. avgusta) je po tradiciji veljal za veselo kruti trg ptic jetnic, "il gaio crudele mercato degli uccelli prigionieri".¹⁵³ Za leto 1890 je o njem sporočeno, da je "obokan hodnik hiše št. 4 (na trgu sv. Antona)... namenjen prodaji živih ptičev in predmetov za ptičji lov".¹⁵⁴ Sejem je bil živ do pred nekaj leti.¹⁵⁵ Svoj trg ptic pevk je imela tudi Ljubljana. "Nalovljene žive ptiče so prodajali na določenem prostoru Pod Trančo" do okrog 1870. leta, ko je menda zakon o varstvu ptičev "zatrl stari ptičji trg".¹⁵⁶

Pojoe ptiče jetnice so bile tako stoletja predvsem meščanove hišne ljubljence. O tem, kako se je z njimi ukvarjalo plemstvo, je na primer pričevalen Valvasorjev opis s konca 17. stoletja. V njem omenja grajski dvor, razdeljen na dva dela: na vrtič in na "velik štirioglat prostor; sredi je postavljena ptičja hiška, katera zaradi miline v njej zaprtih ptičev različnega petja in barv presega vsa druga veselja".¹⁵⁷ Pri gospodi, ki je živela v gradovih sredi narave, sredi parkov,

¹⁵² H. Kühnel, navedeno delo, str.65. "Urbanizacija je bila pomembna tudi zato, ker je povzročila vznik navade držanja hišnih živalskih ljubljencev." Iz: K. Tester, navedeno delo, str.52.

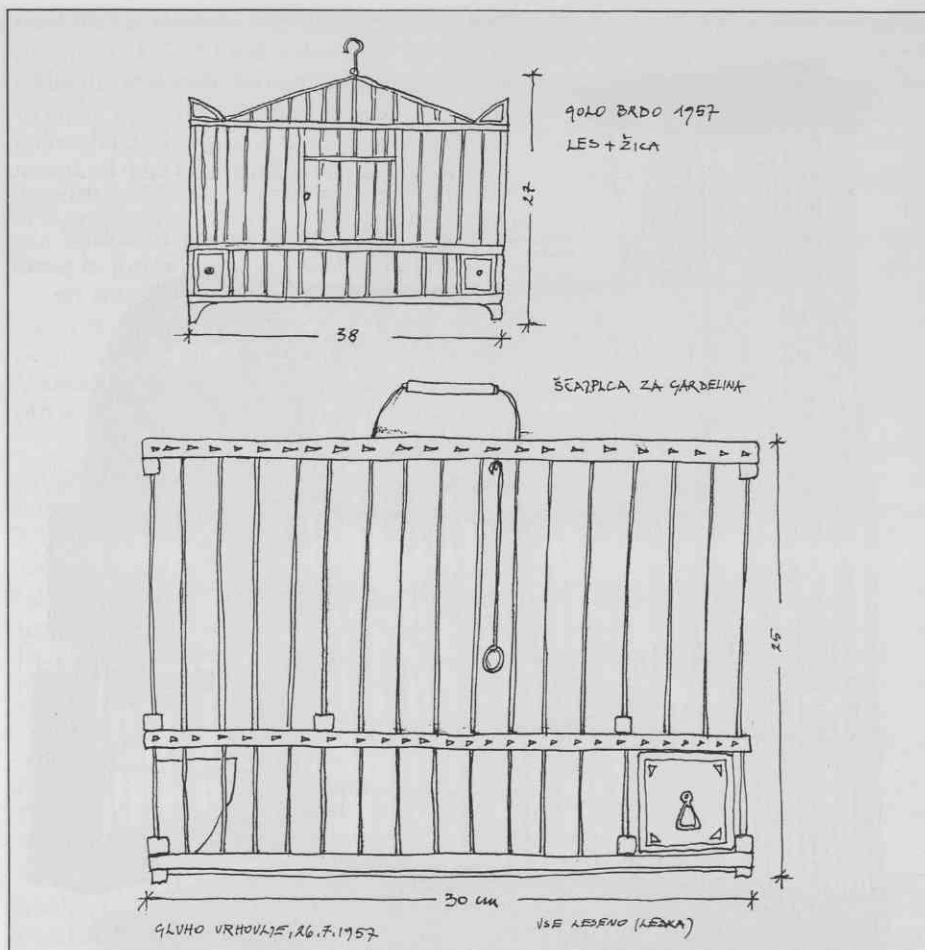
¹⁵³ Gorizia in posa, Gorizia 1989, str.93.

¹⁵⁴ Archivio di stato, Gorica, *Regolamento dei mercati e di Annona* (1890), Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Regolamento mercati, Busta 1461, N.Fasc. 3162, Fasc.sep. F185 (1828-1912).

¹⁵⁵ M.R. de Vitis Piemonti, L. Spangher, navedeno delo, str.120.

¹⁵⁶ I. Vrhovnik, navedeno delo, str.79.

¹⁵⁷ J.W. Valvasor, navedeno delo, XI. knjiga, str.9.

Dva primerka briških kletk za liščke. (Risba P. Medveščka, 1957, iz avtorjevega arhiva) ♦ Two specimens of cages used for goldfinches in the Brda region. (Drawing by P. Medvešček, 1957, from the author's archive) ♦ Due esemplari di gabbie per cardellini del Collio (Disegno di P. Medvešček, 1957, dall'archivio dell'autore)

so tako "vsa druga veselja presegajoče" pevke ostajale zunaj človeških bivališč, zamrežene v svojem sicer naravnem okolju. Šele med mestne zidove ujeti meščani so si jih, ujete kot oni sami, prinašali v domove. Ugotovljeno je bilo, da se je navada držanja različnih hišnih živalskih ljubljencev pomembneje uveljavila "do 16. in 17. stoletja, ko so postali, posebno v mestih, normalen pojav v gospodinjstvih srednjega sloja".¹⁵⁸

Na Slovenskem so ptičji ljubljenci v kletkah izpričani povečini v delavskih in obtniških domovih in celo v delavnicah. Tone Seliškar jih na primer pomni iz svojega predmestnega ljubljanskega otroštva v prvih letih 20. stoletja v spominih na očeta strojevodjo (in mamo "cigararco"), ki je bil s pticami "prijazen kot z otroki" in jim je požvižgaval, visečim v kletkah na kuhinjski steni. "Najraje je

"Ščajpla", kletka za ptico pevko, hišno ljubljenco (z gnezdecem in posodico za hrano). Iz Fojane, iz časa med svetovnima vojnama. Domač izdelek iz lesa (zeleno pobarvanega) in žice, ki v obliki posnema cerkveno stavbo (pomnijo na primer tudi ptičjo kletko v obliki gradu Dobrovo). Višina 53,5 cm, širina 24 cm, dolžina 47,5 cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv.št. EM 17518. (Foto C. Narobe, 1992) ♦ "Ščajpla", cage for songbirds (with nest and feeding-box). From Fojana, between World-War I and II. Homemade of wood (painted green) and wire in the form of a church (people also remember bird cages in the form of Dobrovo Castle). Height 53,5cm, width 24cm, depth 47,5cm. Slovene Ethnographic Museum, Ljubljana, inventory No EM 17518. (Photo by C. Narobe, 1992) ♦ La "ščajpla", una gabbia per uccelli canterini (con un piccolo nido e il recipiente per il mangime). Da Foiana, risalente al periodo tra le due guerre. Di produzione casalinga (dipinta di verde), in filo di ferro, a forma di chiesa (la gente ricorda anche una gabbia con le forme del castello di Dobrovo). Altezza 53,5cm, larghezza 24cm, lunghezza 47,5cm. Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, inv. no. EM 17518. (Foto C. Narobe, 1992)

imel liščke, strnade, repnike, grilčke in kaline, kanarčkov pa ni maral, češ da so pregosposki.¹⁵⁹ Enak odnos do "gosposkih", dragih kanarčkov je izpričan pri tržiških čevljarjih. Kanarček je namreč lahko prišel v hišo le z nakupom, liščke in čizke so si ulovili sami. Kletke s svojimi "štangelci in cajzelci" so obešali na stene delavnic (tako kot solkanski mizarji). "V čevljarški delavnici pa ni smelo manjkati kletke s ptički, ki so čevljarjem s svojim žvrgolenjem delali kratek čas."¹⁶⁰

Vaškemu prebivalstvu ptičje žvrgolenje menda ni pomenilo nečesa, brez česar bi jim bilo pusto v domačih hišah. S ptičjimi glasovi so bili obdani, takoj ko so stopili na dvorišče. Zanje ptice niso bile nekaj odmaknjenega, temveč naravni del sveta, ki so mu skupaj pripadali. In ptičarjem so pojoče jetnice pomenile pač eno izmed naravnih dobrin, s katero so lahko prišli do zaslužka. V kmečke in druge vaše hiše pa so jih prinašali povečini otroci oziroma (odrasli) otrokom. V uk in za veselje. "Ko otrok spoznava svet, je ptič ena od privlačnosti."

V Brdih jih je bilo dosti po "ščajplah". Bližnja italijanska mesta in popularni ptičji semnji so imeli svoj vpliv. Kletke za "grdelinče, lújerče" in kose so si izdelovali povečini sami (ali pa so jih kupovali na trgih v Gorici in v Krminu). Pojoče ljubljence v njih so imeli pozimi notri in poleti zunaj, viseče ponavadi na zidu ob hišnem pragu. Nekateri ptičarji pa so imeli ptice (vrane, srake, kose) celo tako udomačene, da so spuščene svobodne skakale naokrog. Med njimi so bili tudi taki, ki so znali učiti kose. Pojoči so bili menda "moderni po oštarijah čez u Italiji", in take so dobro prodajali. Sicer so za preprosto kletko s ptico pevko v njej na začetku tega (20.) stoletja iztržili po eno krono (v času, ko je briška "žaudarca", ženska, ki je lupila slive, zaslužila menda blizu dveh kron na dan).

Za domače "gardeline", kose in druge ujetnike "ščajpel" so morali skrbeti povečini otroci. Vsak dan so jim menjavali vodo, jim dajali semena, sesekljan radič in jim prinašali "glistice in črvičke". "Za otroke je bila to vzgoja; skrbeti so morali za eno živalco." Najprej pač za majhno.

Funkcija držanja ptic pevkv v kletkah se je, tako kaže, v vaškem in v mestnem okolju razlikovala. Pernate pevke, ki so jih sicer povsod občudovali, so v mestnih bivališčih pomenile ujet košček narave, ujeto veselje, živo glasbeno skrinjico in kratek čas. V kmečkih in v drugih vaških hišah pa so pomenile prvo skrb otrokom za kako žival, učenje ob opazovanju in nedvomno tudi veselje.

Zares na koncu, ko je nanizanih nemalo splošnih ugotovitev o ptičjem lovu in potem o stvarnih briških ptičarjih, o njihovem početju, o njihovem odnosu do posameznih ptic, do okolja in nazadnje, spet bolj splošno, o dveh bistvenih namenih, zavoljo katerih so pticam nastavljali (o mrtvih pticah - hrani in o živih jetnicah), ostajam zamišljena. Splet sicer stvarnih odnosov med človekom in pticami pevkami, odnosov, ki so vtikani v ptičji lov in njegove namene, namreč vedno znova priklíče misel o univerzalnem, o kontrapunktu življenja in smrti; o razdvojenosti med ljubeznijo in ubijanjem, med "gaio", veselim in "crudele", krutim. Je to osnova človekove biti?

¹⁵⁹ T. Seliškar, Deček z velike ceste, Ljubljana 1966, str.15.

¹⁶⁰ V. Kragl, Zgodovinski drobci župnije Tržič, Tržič 1936, str.305.

UPORABLJENI TISKANI VIRI IN SLOVSTVO O PTIČJEM LOVU NA SLOVENSKEM (IN O NJEGOVIH NAMENIH):

- AHASVERUS V. (TURNER Pavel?), Cipar, Slika z ljubljanskega bārja, Slovenski narod, leto XXV / 1892, šte. 237 - 240.
- BAŠ Angelos, Lov in ribolov, Slovensko ljudsko izročilo, Pregled etnologije Slovencev, Ljubljana 1980.
- BEVK France, Otroška leta, Avtobiografske črtice, Ljubljana 1949.
- BEVK France, Lukec in njegov škorec, Ljubljana 1965.
- BEZLAJ France, Etimološki slovar slovenskega jezika, 2, Ljubljana 1982.
- CILENŠEK Martin, Naše škodljive rastline v podobi in besedi, IV. snopič, Celovec 1895 in V. snopič, Celovec 1896.
- CIPARJ, IZUMIRAJOČI LOVCI, Življenje in svet, 4, Ljubljana 1928.
- DOMAČE STVARI (Lov na cipe), Slovenski narod, XVIII. leto, 1884, 243. šte. 70
- DOLENC Hinko, O gozdu in nekaterih njegovih ljudeh, Izbrani spisi, Ljubljana 1921.
- ERJAVEC Fran, Iz pótne torbe, Letopis Matice slovenske za leto 1880., Ljubljana 1880 in Iz pótne torbe, Letopis Matice slovenske za leto 1882. in 1883., Ljubljana 1883.
- ERJAVEC Fran, Domače in tuje živali v podobah, Slovenske mladini v poduk in kratek čas opisal..., III. del, Ptice, I. snopič, Celovec 1870.
- ERJAVEC Fran, Na stricovem domu, Slovenski glasnik, Celovec 1860.
- GLOBOČNIK Anton, Nauk slovenskim županom, Ljubljana 1880.
- GORIŠKA PRATIKA, Gorica 1924.
- HACQUET Belsazar, Abbildung und Beschreibung der südwest und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, Leipzig 1801.
- IZBRANE PESMI SIMONA GREGORČIČA, Uredil, uvod in opombe napisal M. Rupel, Ljubljana 1946.
- JAGODIC Marija, Narodopisna podoba Mengša in okolice, Mengeš 1958.
- KOS Milko, Srednjeveški urbarji za Slovenijo III., Urbarji Slovenskega Primorja II., Ljubljana 1954.
- KRAGL Viktor, Zgodovinski drobci župnije Trzič, Trzič 1936.
- KRANJEC Miško, Grlice, Miško Kranjec, Izbrano delo II., Ljubljana 1973.
- KRANJEC Miško, Mladost v močvirju, Ljubljana 1977.
- KUHAR Boris, Odmirajoči stari svet vasi, Ljubljana 1972.
- LOKAR Janko, Gozdovi in vode vabijo, Ljubljana 1943.
- LOKAR Janko, Lovsko-ribiški slovar, Ljubljana 1937.
- LOŽAR Rajko, Lov in ribolov, Narodopisje Slovencev I., Ljubljana 1944.
- MAKAROVIČ Marija, Lov na ptice, Kmečko gospodarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1978 in enako v: Lov na ptice, Kmečki glas, šte. 48, 1971.
- MAL Josip, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1957.
- MAL Josip, Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba, Celje 1928.
- MALA PRATIKA SA LETO 1803, (Valentin Vodnik).
- MEDVEŠČEK Pavel, Na rdečem oblaku vinograd rase, Pravce n štorje od Matajurja do Korade, Zbral, napisal in ilustriral P.M., Ljubljana 1990.
- MRKUN Anton, Etnografija velikolaškega okraja, I, Kmetijstvo, Videm-Dobrépolje 1943.
- NE STIKAJTE PO PTIČJIH GNEZDIH, Gospodarski list, Leto IV, šte. 4, Gorica 1925.
- NOVAK Vilko, Ljudska prehrana v Prekmurju, Ljubljana 1947.
- NOVAK Vilko, Ljudski lov na Slovenskem v luči narodoslovja, Lovec XXXV / 1952.
- NÜSSDORFER Bruno, Selilke so čutile, da bo še grdo vreme, Lovec XX / 1933, šte. 5.
- PÁVEL Ágoston, Rigászás a Vendvidéken és az Örségben (Lov na brinjevke v Porabju in v Örségu), Néprajzi múzeum Ertesítője XXXIV, Budapest 1942. (Prevod Katarine Hörnek, tipkopis.)
- PESMI DORE OBLJUBEK, I, 1983.
- PLEIWEIS Magdalena, Slovenska kuharica ali navod okusno kuhati navadna in imenitna jedila, Ljubljana 1878 (druga izdaja; prva 1868).
- PLESNIČAR I., Iz Trnovskega gozda, Lovec II / 1911.

- PLETERŠNIK Maks, Slovensko-nemški slovar, 1. del, Ljubljana 1894 in 2. del, Ljubljana 1895.
- PODGORIČAN L., *Lov s sovko*, Slovenski glasnik, Celovec 1867.
- PODVREČAR Tone, *Spomini na kamnogoriške ptičarje*, Lovec XIV / 1927.
- PRATIKA, *Stoletna pratika devetnajstega stoletja od 1801 - 1901*, Ljubljana 1880 (četrti natis - prvi 1840).
- SANTONINO Paolo, *Popotni dnevniki*, Celovec / Dunaj / Ljubljana 1991.
- SELIŠKAR Tone, *Deček z velike ceste*, Ljubljana 1966.
- SLOVENSKA PLEMIŠKA PISMA, Družin Marenzi-Coraduzzi s konca 17. stoletja, Uredil in za tisk pripravil P. Merku, Trst 1980.
- ŠAŠELJ Ivan, *O zatiranju ptic selivk po Italijanih*, Lovec XV / 1928. - Zakaj je pri nas vsako leto manj ptic-selivk in ptic- pevk, Lovec XVI / 1929.
- ŠAŠELJ Ivan, *Živali v slovenskih pregovorih in rekih*, Novo mesto 1932.
- ŠTREKELJ Karel, *Slovenske narodne pesmi*, Zv. IV., Ljubljana 1908 - 1923.
- ŠUKLJE Fran, *Sodobniki mali in veliki*, Ljubljana 1933.
- ŠUŠTERŠIČ Jernej, *Ljudski lov v Ziljski dolini*, Lovec XXXVI / 1953, štev. 7.
- TONEJEVIČ Tone, *Šojnica*, Angeljček (priloga Vrtcu) štev. 4, IV. tečaj, Ljubljana 1896.
- UMEK Ema, *Lov in lovstvo*, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zv., Ljubljana 1970.
- VALVASOR Johann Weichard, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, I. Band, Buch III., III. Band, Buch XI., Laibach - Nürnberg 1689.
- VRHOVNIK Ivan, *Trnovska župnija v Ljubljani*, Ljubljana 1933.
- ZAHN Joseph v., *Steirische Miscellen zur Orts- und Culturgeschichte der Steirmark*, Graz 1899.
- ZORZUT Ludvik, *Ptička briegarca*, Nova Gorica 1974.
- ŽIVILI PTIČI! GAGNILI NJIH LOVIČI!, Novice XXI, Ljubljana 1863.

UPORABLJENI TUJI TISKANI VIRI IN SLOVSTVO:

- BEDNÁRIK Rudolf, *L'udové pol'ovnictvo na Slovensku*, (Vydala Matica Slovenská) 1943.
- BURNAND Tony, *Dictionnaire dela chasse*, Paris 1970.
- CHEVALLIER Denis, *Avant-propos*, Des hommes et des bêtes, Terrain 10, Paris 1988.
- CIMATTI Felice, *La sagra dei osei*, Sot la Nape, An XLIII, n.3, Udin 1991.
- CLEYET-MERLE Jean-Jacques, *Techniques d'acqisiton: cueillette, chasse, pêche*, Guides ethnologiques 2, Guides de la Galerie d'étude (Musèè national des arts et trations populaires), Paris 1984.
- DE VITIS PIEMONTE Maria Rosaria, SPANGHER Luciano, *Conosciamo Gorizia*, La storia, lo sviluppo, le tradizioni, Gorizia 1988.
- DUCHARTRE Pierre-Louis, *Dictionnaire analogique de la chasse historique et contemporain*, Paris 1973.
- ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, Volume 3, Chicago / London / Toronto / Geneva / Sidney / Tokyo 1965.
- FENTON Alexander, *Scottish Country Life*, Edinburgh 1976.
- FOSTER Norman, *Jelo iza samostanskih zidina*, Zagreb 1982.
- GAVAZZI Milovan, *Baština hrvatskoga sela*, Zagreb 1991.
- GHIDINI Luigi, *Caccia vagante*, Milano 1944.
- GHIDINI Luigi, *L'Uccellatore*, Milano 1929.
- GORIZIA IN POSA, *Con 158 fotografie commentate da Luciano Spangher e Sergio Tavano*, Gorizia 1989.
- GUNDA Bela, *Trapping and Hunting among the Hungarian People*, Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae, Tomus XXII, Fasciculi 3-4, Budapest 1973.
- HIRSCHBERG Walter, JANATA Alfred, *Technologie und Ergologie in der Völkerkunde*, Mannheim 1966.
- JAMIN Jean, *La tenderie aux grives chez les ardennais du plateaux*, Paris 1979.
- KÜHNEL Harry, *Altag im Spätmittelalter*, Graz / Wien / Köln 1986.

- MAŽURANIĆ Vladimir, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, Drugi dio, JAZU, Zagreb 1908 - 1922 (pretkisak Zagreb 1975).
- MIOTTI Tito, Fortilizi e uccellande, I sette castra di Paolo Diacono (iz: I sette... ed altri studi castellologici), I Castelli del Friuli VII., Udine 1988.
- PETRONIUS Arbiter, Satirikon, Ljubljana 1973.
- RABELAIS François, Gargantua in Pautagruel, Ljubljana 1953.
- SKŁODOWSKA-ANTONOWICZ Kalina, Łowiectwo ludowe, Na tle zbiorów Muzeum etnograficznego w Toruniu, Torun 1961.
- TESTER Keith, Animals & Society, The humanity of animal rights, London/New York 1991.
- VAKARELSKI Christo, Bulgarische Volkskunde, Berlin 1969.
- VLAHOVIĆ Mitar S., Lov u Kolašinu, Beograd 1933.

DRUGI VIRI:

AVDIOVIZUALNI ZAPIS

- VOGRIČ Zdenko, Lov na hrnovke z laštro, 4. februarja 1984, pri vasi Vrh sv. Mihaela na SZ obronkih Krasa (blizu Doberdoba).

ROKOPISNI VIRI (TERENSKI ZAPISI)

- BAŠ Angelos, Zapiski s Terena 5, Šentvid pri Stični (1950), št. zv. 4, Iz arhiva SEM.
- BEZIČ Jerko, Zapiski s Terena 5, Šentvid pri Stični (1950), št. zv. 40, Iz arhiva SEM.
- BOHINEC M., Zapiski s Terena 5, Šentvid pri Stični (1950), št. zv. 1, 4, 11, Iz arhiva SEM.
- CEVC Tone, Zapiski s Terena 12, Brkini (1955), inv. št. 18; Zapiski s Terena 13, Kostanjevica (1956), št. zv. 17, Iz arhiva SEM.
- KALIGARIČ Rajko, Zapiski s Terena 3, Dekani (1949), št. zv. 30, Iz arhiva SEM.
- LOŽAR Alenka, Zapiski s Terena 21, Škocjan (1964), št. zv. 9, Iz arhiva SEM.
- LOŽAR Marta, Zapiski s Terena 8, Trenta (1952), inv. št. 33; Zapiski s Terena 10, Goriška Brda (1953), št. zv. 12, 14; Zapiski s Terena 11, Cerkljansko (1954), št. zv. 16, Iz arhiva SEM.
- MEDVEŠČEK Pavel, Ptičji lov v severnih Brdih, Tipkopis terenskih zapiskov iz leta 1957 (6 strani risb; hrani avtor, kopijo hrani arhiv SEM).
- NOVAK Vilko, Zapiski s Terena 1, Šentjurij - Škocjan (1948); Zapiski s Terena 11, Cerkljansko (1954), št. zv. 16, Iz arhiva SEM.
- OREL Boris, Zapiski s Terena 1, Šentjurij - Škocjan (1948), št. zv. 4, 5; Zapiski s Terena 2, Šmarje-Sap (1949); Zapiski s Terena 3, Dekani (1949), št. zv. 1; Zapiski s Terena 4, Marezige (1950), št. zv. 1; Zapiski s Terena 14, Žužemberk (1957), št. zv. 3, Iz arhiva SEM.
- PAVLIN Zora, Lov in lovstvo v vasi Polšnik, Proseminarska naloga 1974/75 (22 strani, 6 strani il.).
- PLESTENJAK Karel, Terenski zapiski (iz leta 1958) o ptičjem lovu v Fojani v Brdih, Iz arhiva Goriškega muzeja.
- SMERDEL Inja, Zapiski s Terena Brda (1990, 1992), zv. št. 1; Transkripcija pogovora (iz leta 1990) z informatorjem Venceslavom Fikfakom (r. 1908, kmetom, iz Fojane 27), Iz arhiva SEM.
- ŠMITEK Zmago, Lov v Suhi Krajini, Tipkopis terenskih zapiskov iz 1970-ih let (6 strani, risbe; hrani avtor).
- ŠMITEK Zmago, Ptičarji in ptičarija v Kropi, Tipkopis neobjavljenega članka, napisanega za Glas Gorenjske (4 strani, 1 risba; hrani avtor).
- ŠTRUKELJ Pavla, Zapiski s Terena 14, Žužemberk (1957), št. zv. 8, Iz arhiva SEM.
- Terenski zapis Katje KOGEJ o ptičjem lovu v Prvačini, 1992, Iz arhiva Goriškega muzeja.
- Terenski zapis Tite OVSEENAR o ptičjem lovu v Trziču, 1991, Iz arhiva Tržiškega muzeja.
- TOMAŽIČ Tanja, ŠARF Fanči, Zapiski s Terena 25, Idrija (1969), Iz arhiva SEM.
- VODOPIVEC Danilo, Zapiski s Terena 3, Dekani (1949), št. zv. 34; Zapiski s Terena 4, Marezige (1950), št. zv. 36, 37, Iz arhiva SEM.

ROKOPIJNI ARHIVSKI VIRI (VSI IZ ARCHIVIO DI STATO V GORICI)

- NORME SULL' UCCELLAGIONE, NOTIFICAZIONE (1867). Fondo Archivio Comune di Gorizia, Busta 326, Fasc. 680, N. 1466.
- NOTIFICAZIONE (1878). Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Regolamento mercati, Busta 1461, N. Fasc. 3162, Fasc. sep. F 185 (1828 - 1912), N. 5355.
- PROTEZIONE DEGLI UCCELLI UTILI ALL' AGRICOLTURA (1885). Fondo Capitanato Distrettuale di Gorizia (1860 - 1915), Busta 14, N. Fasc. 106, N. 537.
- REGOLAMENTO DEI MERCATI E DI ANNONA (1890). Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Regolamento mercati, Busta 1461, N. Fasc. 3162, Fasc. sep. F 185 (1828 - 1912).
- REGOLAMENTO DEI MERCATI (1904). Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Regolamento mercati, Busta 1461, N. Fasc. 3162, Fasc. sep. F 185 (1828 - 1912), N. 13992/99.
- REGOLAMENTO DEI MERCATI (1911). Fondo Archivio Comune di Gorizia, Busta 950, Fasc. 1949, N. 25.
- REGOLAMENTO DI ANNONA PER LA CITTA DI GORIZIA (1868). Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Regolamento mercati, Busta 1461, N. Fasc. 3162, Fasc. sep. F 185 (1828 - 1912).
- TARIFFA DEL PLATEATICO DURANTE L'ANNO IN GENERALE (1852). Fondo Archivio storico del Comune di Gorizia, Plateatico (tasse sui mercati), Busta 1381, N. Fasc. 3060, Fasc. sep. F 64 (1852 - 1908), N. 2541. XI.

BESEDA O AVTORICI

Inja Smerdel, mag., etnologinja, kustodinja za ruralno gospodarstvo v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani (od leta 1980), glavna urednica Etnologa.

V zadnjem desetletju se posveča raziskovanju različnih gospodarsko kulturnih prvin (nazadnje ovčarstva s selitveno pašo in ptičjega lova), pogosto tistih, v katerih imajo vidnejše mesto živali. Iz razmerij med človekom in živalmi izhajajo nekatera njena temeljna spoznanja.

Med njenimi objavljenimi razpravami in članki je pomembnejše delo *Ovčarstvo na Pivki, Transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali Trije "ovčarji"* (Koper 1989).

ABOUT THE AUTHOR

Inja Smerdel, M.A. in ethnology, has been curator for rural economy at the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana since 1980. She is the chief editor of Etnolog.

During the last decade she has been engaged in the research of various aspects of economic culture (sheep-transhumance and bird-catching), often featuring animals. Some of her basic insights are based upon studying the relations between man and animal.

Outstanding among her published works and articles is her book *Sheep-farming in Pivka, Transhumance from the Middle of 19th to the Middle of 20th Century or The Three "Sheepmasters"* (Koper, 1989).

SUMMARY

BETWEEN DEATH ON A PLATE AND A WARDEN'S LOVE
(ON BIRD-CATCHING IN THE BRDA REGION)

The introduction starts by explaining the title which mentions the two basic purposes of catching birds - to eat them or to keep the feathered singers in cages - and leads us to the twofold and contradictory relations between birds and man. This is followed by an analysis of bird motifs in some elements of the cultural heritage of the Brda, above all in oral narrations. The fact that these motifs are so abundant as well as the contents of some songs bear witness to the scope of bird-catching in the Brda at one time.

The general chapter discusses the basic concepts, typology and views on bird-catching. Relying on relevant Slovene sources, literature and comparative literature the following features are discussed:

Most of the direct and indirect information comes from the period between roughly 1850 and 1950. In this period some villagers (only male ones, from boys to men) and some townspeople (mostly workers and craftsmen) practised bird-catching with the purpose of catching birds of those families and genera biologists classify as songbirds. Thus, when we speak of bird-catching we mean songbirds.

Traps were in general set to catch the following birds: fieldfares, blackbirds and missel thrushes (the thrush family). The main aim was to make a little "seasonal" money by selling them as food (to gourmets in the towns and elsewhere) and only rarely to eat them (as a supplement to everyday food). Blackbirds were here and there caught to be kept in cages as pets or for selling them with the same end purpose. Next are the jays (the crow family). Here the main aim was to enrich one's own diet. They were also caught to serve as bait: put in cages they attracted other animals with their calls. Goldfinches, siskins and tomtits (the finch family): all these were meant to be kept in cages (sometimes for breeding) as pets and for selling them.

The study then discusses the less utilitarian purposes of bird-catching: that important and irrational element - passion.

Next there is an analysis of the ways in which birds are caught and above all of the main one: setting traps. What kind of traps were used in Slovenia to catch songbirds is illustrated by a table based upon sources from the second half of the 19th century and the first half of the 20th. They are classified according to the typology developed by Hirschberg and Janata and which is based upon how the traps function technically. That the passive "art" of catching birds with traps is close to the equally "passive" gathering culture (see Jamin, *La tendrie aux grives ...*) is confirmed by an empirical report from the Brda about a veteran bird-catcher stating that he literally gathered blackbirds instead of catching them. "It sometimes happened that on my way I gathered some thirty blackbirds."

Bird-catching is then discussed as a mixture of special relations between man and animals. This leads us to questions and reflections on humaneness and even on positive and negative social evaluation. In Slovenia it was indeed bird-catching and the eating of birds which gave birth to the derogatory cliché about our neighbours "those barbaric Italians who enjoy catching and devouring

birds" (similar to the Englishman's cliché for the French: "frogs"). The cliché is a typical judgment of others based upon one's own apparent virtue. Several sources have indeed confirmed how widespread bird-catching used to be in some areas of Slovenia, one of them being the Brda region.

Bird-catching in the Brda area is then analysed in the chapters *Birdcatchers from the Brda, a social class (?) between what is permitted and what is prohibited and Birds, traps and the natural trap - the environment*.

Bird-traps were set by the poorer people of the Brda, mostly for food for themselves, "to keep us going". Almost every family practised this type of bird-catching for its own needs whenever there was time for it. But among them there were some who engaged in catching on a larger scale in order to sell the yield. These people had their seasonal "job" in autumn and partly in winter (during the migration period). It must be said that they were not popular with their neighbours.

The bird-catchers are characterised as an indeterminable social group of "professional individualists". They of course knew each other but exactly defined mutual relations rarely existed between them, and there was no economic or "technical" cooperation. When two of them went out together to set traps, they were certain to be relatives or at least neighbours. The local custom of the bird-catchers, their annual farewell party from bird-catching - when they did mix with each other - was but the mere consequence of external conditions - of the law specifying the end of the hunting season. Another characteristic of the bird-catchers deriving from their relations with the external world was their secretiveness.

The people from the Brda region, at least those among them who were bird-catchers, knew their natural environment like the back of their hand and they knew which birds nested there permanently or occasionally. They set traps mainly to catch blackbirds, jays, fieldfares, missel thrushes, goldfinches and siskins. Their attitudes to the birds depended on their purposes. As food the jays were "tasty, but more so the blackbirds and the best are the thrushes". Mostly lime-twigs were used and for the fieldfares "laštre" or "skrli", types of gravitational snapping traps. (For other traps used in the Brda, see the table.) The catching techniques used are fully described. Quoted is the genuine account of a bird-catcher stating that the natural environment serves as a "preparatory trap".

Up to the moment the birds were actually caught on the lime or in a trap they were subjects. They were creatures one had to know a lot about, one had to compete with in cunning and were respected by the catcher. Once they were caught they became objects, either dead, to be eaten soon, or alive, to be living musical boxes. Both antagonistic roles of birds are described with a short social history and analysis in the chapter *Birds on plates, birds in cages*.

The market for the birds caught in the Brda region were the nearby Italian and Friulian towns. The trade which involved dead as well as living birds is described, based on oral and available written sources and literature on fairs in Gorizia, above all St. Bartholomew's fair (which goes back to at least the 14th century). The latter is described as a merrily cruel fair of singing birds, "il gaio crudele mercato degli uccelli prigionieri".

In the Brda region the birds were eaten mostly in times of need, to survive. In general they ended up on the dining table as a supplement to the regular food, mostly for dinner. Reminiscences of gorging parties, "mandžade" after abundant spoils, of how "delicious" bird meat can be and of the festive dish "piškelca" (at the end of the season), allow us to conclude that to the people of the Brda birds were not a mere supplement to their daily food in order to survive in hard times, but also a gourmet's delight, an attitude typical of higher social classes.

What follows are some findings on how the songbirds were kept in cages. The feathered singers were admired by everybody, but to the townspeople they meant above all a trapped piece of nature, a little merriness, a living musical box and a pastime when taking care of them. On the farms and in the villages of the Brda they provided the first opportunity to children to take care of a pet, to learn while observing them and, no doubt, pleasure too.

The study presents a wealth of general information on bird-catching, on actual bird-catchers in the Brda, on their activities, their attitude towards various birds and the environment. At the end the author reverts to the general discussion of the two basic purposes of bird-catching (birds killed for food and birds living on in captivity). The article is concluded by reflections present throughout its length. Reflections on the universal concept or counterpoint of life and death, on the fact that man is torn between loving and killing, between "gaio", gaiety and "crudele", cruelty. Is this then the essence of man's existence?

RIASSUNTO

TRA LA MORTE NEL PIATTO E L'AMORE DEL CARCERIERE OVVERO DELL'UCCELLAGIONE NEL COLLIO

Nell'introduzione si chiarisce il titolo che stigmatizza i due scopi principali per i quali si catturano gli uccelli - come alimento oppure per tenere quelli canterini in gabbia, e in relazione ai quali gli uccelli vengono a trovarsi in un rapporto contrastante con l'uomo. Segue quindi una illustrazione del motivo legato agli uccelli nel patrimonio culturale del Collio, specialmente per quanto riguarda le tradizioni orali. La frequenza di questo motivo e il contenuto di alcuni canti e racconti testimoniano in maniera del tutto particolare della diffusione che un tempo l'uccellagione aveva nel Collio. In un capitolo generale, legato ai concetti, alla tipologia e alle considerazioni sulla cattura degli uccelli, in base alle fonti slovene e dalla comparazione di vari testi attinenti si evince che: in territorio sloveno (almeno per il periodo compreso tra la metà del secolo scorso e la metà del nostro, relativamente al quale abbiamo anche la maggior parte di dati diretti ed indiretti) sia alcuni abitanti dei villaggi (soltanto i maschi, da ragazzini a uomini adulti) che certi abitanti delle città (in primo luogo operai e artigiani) si dilettavano a catturare uccelli, quelle specie che i naturalisti definiscono veri uccelli canterini. Proprio la loro cattura è quella attività che prende il nome di uccellagione. Di solito si prendevano in trappola tordelle e merli della famiglia dei Tordi (lo scopo principale della cattura era la vendita degli animali - ai buongustai delle città - e solo raramente quello di integrare l'alimentazione casalinga; per quanto riguarda i merli si catturavano anche per

tenerli in gabbia o per guadagnare vendendoli come uccelli canterini); le ghiandaie, appartenenti alla famiglia dei Corvidi (come integratori alimentari ed anche, messe in gabbia, come richiami); i cardellini e i lucherini della famiglia dei Fringillidi e le cinciallegre della famiglia omonima. Tutti questi uccelli venivano catturati per essere poi tenuti in gabbia ed allietare le case (in certi luoghi anche per impiantare degli allevamenti), o per essere venduti come uccelli canterini.

Nell'articolo si fa luce, oltre che sugli scopi utilitaristici dell'uccellazione, anche su una sua componente particolare, irrazionale - la passione. Segue poi un compendio sulle varie tecniche di cattura ed i vari tipi di trappole - con una tabella per queste ultime, contenente dati ricavati dalle fonti e relativi ai territori sloveni nella seconda metà dell'Ottocento e nella prima metà del nostro secolo. Le trappole vengono suddivise per tipologia, in base al sistema di funzionamento, secondo la classificazione di Hirschberg e Janata. L'ipotetica equiparazione della caccia mediante trappole alla raccolta "passiva" (Jamin, *La tenderie aux grives*..) è confermata da una nota empirica del Collio, dal racconto di un vecchio uccellatore che diceva: "In certi periodi riuscivo a raccoglierne fino a trenta merli".

77

La cattura degli uccelli viene presentata anche da un altro aspetto - come intreccio di particolari rapporti tra l'uomo e gli animali, come fonte di interrogativi sull'umanità o meno di questa pratica, fino a diventare anche valore sociale, sia positivo che negativo. In territorio sloveno proprio la cattura degli uccelli ha determinato, tra l'altro, pure l'affermarsi di uno stereotipo peggiorativo riferito ai vicini Italiani "mangiatori di uccelli" (simile a quello degli Inglesi sui Francesi "mangiarane"). Lo stereotipo è una tipica accusa rivolta contro altri, basata sulla propria falsa moralità. Sulla base di numerose fonti è provato che anche in alcune zone dell'area slovena si catturavano gli uccelli, ed il Collio, qui presentato, ne è uno degli esempi.

La cattura degli uccelli nel Collio viene illustrata nei capitoli intitolati "Gli uccellatori del Collio, un gruppo sociale (?) tra il lecito e il proibito" e "Gli uccelli, le trappole e l'ambiente, insidia naturale". Gli abitanti più poveri del Collio catturavano gli uccelli soprattutto per cibarsene, ed era una pratica diffusa in ogni famiglia, lavoro permettendo. Tra questi c'erano poi anche coloro che ne facevano un affare di mercato, un "lavoro" stagionale, tra autunno e metà inverno (nel periodo delle migrazioni), ma erano piuttosto malvisti.

Gli uccellatori vengono definiti come un gruppo sociale indefinibile di "individualisti di professione". Tra loro si conoscevano, ma avevano rapporti reciproci non esattamente stabiliti, senza un'effettiva collaborazione "tecnica". Se si appostavano in due, si trattava di solito di parenti o di vicini. Anche la tradizione locale di organizzare annualmente una cerimonia di addio all'uccellazione, era soltanto il riflesso di una condizione esterna - il termine della stagione della caccia (dal primo settembre al 31 gennaio). Gli uccellatori si distinguevano anche per un'altra caratteristica imposta dai rapporti con il mondo esterno - la segretezza.

Gli abitanti del Collio, almeno quelli che praticavano l'uccellazione, conoscevano a menadito il proprio ambiente naturale ed anche gli uccelli stanziali o migratori. Essi catturavano per lo più merli, ghiandaie, tordelle, cardellini e lucherini. Relativamente all'uso che intendevano farne, avevano nei confronti di questi uccelli comportamenti diversi. Ad esempio come alimento

"la ghiandaia era buona, il merlo ancora più buono e il tordo il migliore". Le trappole più frequenti erano le "limanice" (panie) e le "laštre" (pietre disposte ad uso di trappole). (La tabella acclusa indica in maniera esauriente tutte le trappole in uso nel Collio). Anche le tecniche usate dagli uccellatori sono chiaramente illustrate e viene riportato pure il racconto di uno di essi, molto eloquente, in merito all'ambiente visto come una specie di "pretrappola".

Sino al momento in cui venivano catturati dalle panie (o da altre trappole), gli uccelli erano ancora soggetti, esseri dei quali bisognava sapere molto, con i quali l'uccellatore si misurava in una gara di astuzia e con i quali aveva, proprio per questo, un rapporto particolare. Catturati, diventavano oggetti: morti, come futuro alimento, vivi come carillon domestici. Entrambe le categorie di uccelli sono descritte in un breve sunto storico-sociologico nel capitolo "Uccelli nel piatto, uccelli nelle gabbie". Gli uccelli catturati finivano sui mercati delle vicine città italiane, friulane. Il commercio sia degli uccelli morti che di quelli vivi viene presentato sulla base di testimonianze orali, di fonti scritte e di opere letterarie sulle fiere di Gorizia, in particolare quella di S. Bartolomeo (risalente almeno al XIV secolo), definita "il gaio crudele mercato degli uccelli prigionieri".

Nel Collio gli uccelli si mangiavano nei periodi di magra, per sopravvivere o come complemento alimentare, serviti, di solito per cena. Il ricordo delle "mangiate" a seguito di "raccolte" particolarmente abbondanti, della squisitezza delle carni e del piatto festivo detto "piškelca" (alla fine della stagione di caccia) fa tuttavia presumere che per la gente del Collio gli uccelli non erano un elemento di sola sussistenza, bensì un piacere da buongustai, tipico degli strati sociali più elevati.

Il saggio continua con alcuni accenni agli uccelli canterini tenuti in gabbia. Questi, amati dappertutto, per la gente di città rappresentavano un pezzetto di natura imprigionato, la gioia in cattività, un carillon vivente e un passatempo, viste le cure di cui abbisognavano. Negli ambienti rurali invece erano i primi animali domestici che venivano affidati alle cure dei bambini, erano una fonte di insegnamento e, indubbiamente, anche di divertimento.

Il contributo, nel quale compaiono non poche considerazioni di carattere generale sulla cattura degli uccelli e quindi particolari sugli uccellatori del Collio, sulle loro tecniche, sul rapporto con questi animali e con l'ambiente, e poi ancora altre considerazioni sui due motivi principali che determinavano la cattura (cibo e prigionieri viventi), si conclude con un pensiero di carattere universale: il contrasto tra vita e morte, tra amore e uccisione, tra "gaio" e "crudele". E' questa l'essenza dell'uomo?